

Hrvatsko bogoslužje i Grgur Ninski ili Škizma u Hrvatskoj [1059.-1075.].

K. Šegvić.

Za što ova monografija?

Povijest hrvatskoga naroda se odlikuje jednom osebujnošću, koju uzalud tražimo kod drugih kršćanskih naroda; a to je dugotrajna i uspješna borba za očuvanje vlastitoga jezika u bogoslužju.

Bogoslužje, ili liturgija, sačinjava bitnu karakteristiku kršćanstva. Svi stariji narodi, prihvaćajući vjeru u Krista i stupajući u veliki organizam kršćanstva, izricali su svoje osjećaje prema Bogu, njemu su se molili, njemu zahvaljivali u vlastitom narodnom jeziku. U tom jeziku su se vršile sve javne bogoštovne funkcije. Jevreji, Kopti, Armenci, Kaldejci, Arapi, Grci, Latini, Goti i t. d. vršili su vjerske obrede, odmah u prvom početku svoga pokrštenja, u svojem jeziku. I nikomu onda nije palo na pamet, da im rekne: ne smijete obavljati funkcije u svojem jeziku, nego treba da se služite jevrejskim, ili grčkim, ili latinskim. U kršćanstvu je Misa, ili Euharistija, sinteza cijeloga bogoštovlja, ona se je vršila od vajkada po raznim obredima i na raznim jezicima. I svi istočni kršćanski narodi su do danas sačuvali svoje obrede na svojem vlastitom jeziku. Nijedna crkva, nijedna crkveno-vjerska vlast im nije to pravo nikada osporila.

Tek u VIII. i u IX. vijeku opažamo, kako kršćanski misijonari šire među narode, kojima bivaju poslani, liturgički jezik one crkve, koja ih je slala na apoštolsko djelovanje. U to doba vidimo već ustaljena dva područja: istočno i zapadno; dva carstva, dvije crkve i dva jezika, koja se nameću narodima, među kojima djeluju. Dva središta: Rim i Bizant, se natječu za prevlast. Svaki imade svoje tradicije, svoje obrede i svoj

jezik, koji šire. Snaga te propagande je stajala u razmjeru snage političkog centra, odakle je dolazila.

Narodima kršćenim na zapadu Europe poslije VIII. vijeka nametnula se je rimska misa, rimski obred i latinski jezik.¹ Narodima, kršćenim poslije toga vijeka, na istoku Europe, nametnula se je grčko-istočna liturgija, ali jezik se nije mogao nikako nametnuti. Radi kulturno političkih razloga slavenski narodi Rusije prihvatiše grčku liturgiju, ali na slavenskom jeziku, a ne na grčkom, premda su prvi misijonari bili Grci.

U zapadnoj Europi, osim latinskog jezika i rimskog obreda, postojali su od starine i posebni obredi i nacionalni jezici, kao u Španjolskoj, u Galiji, u Angliji i u Hrvatskoj.

U unitarističkom reformatorskom programu opatija Cloungnya i Montecassina stajalo je i uniformiranje obreda pojedinih kršćanskih crkava, ali nije stajalo poništenje nacionalnih jezika. Misao, da se imade sve polatiniti i porimljaniti, nikla je tek u sredini XI. vijeka, kad je slom između Rima i Bizanta bio gotova činjenica, pa se je trebalo ograditi proti prodiranju pogubnih nauka s istoka, proti pokušajima drobljenja i rastavljanja od strane regionalnih crkava.

Grgur VII. (1075.—1085.) dokonča veoma energično djelo liturgične unifikacije na zapadu jednim kompromisom. Nije mogao nikako da posve uništi regionalne jezike i obrede, pa se je zadovoljio sa utrakvizmom prepuštajući vremenu, da ono provede djelo romaniziranja i polatinjenja svih crkava na zapadu Europe.

Dok je gotski jezik u Španjolskoj ustupio mjesto latinskomu, dok su potomci zapadnih Gota napustili svoje nacionalne obrede, dok je nestalo i liturgičnog Galikanstva i Anglikanstva, od svih zapadnih naroda sami Hrvati su borbom sačuvali do kraja svoj jezik u liturgiji. Imade mnogo naroda na istoku, koji se služe svojim jezikom u kršćanskoj liturgiji, a u starini ih je bilo i više, ali nijedan ga nije sačuvala do danas proti odlukama i naporima najmoćnije organizacije svijeta. proti katoličkoj Crkvi ostavši ipak u njezinom krilu. Za to je

¹ Pokušaj svete solunske braće Ćirila i Metoda u IX. vijeku da istismu latinski a uvedu među moravske Slovjene slovjenski jezik, kako je poznato, nije uspio, pa svi njihovi teški napori odmah poslije njihove smrti propadoše.

nužno pozabaviti se ovim pitanjem, raščistiti ga od kojekakvih krivih pojmova i zabluda, kojima je bilo zapleteno u prošlosti i ostalo do danas. Hrvatsko bogoslužje u katoličkoj Crkvi sačinjava najzanimiviji i najsajjniji odsjek hrvatske kulturne povijesti.

Za ovu radnju proučio sam izvore kojima raspolazemo u vezi sa cjelokupnim životom kršćanskih naroda na istoku i na zapadu, a napose u vezi sa kulturnim stanjem hrvatskoga naroda u XI. vijeku.

Posebno sam uzeo u pretres ulogu Grgura, ninskoga biskupa, jer se je oko njegove ličnosti, koncem XIX. i početkom XX. vijeka, splela jedna legenda, koja ga stavlja u posve krivo svjetlo. Po toj legendi je on bio hrvatski biskup, savremenik i kancelar kralja Tomislava, branič samostalnosti hrvatske crkve i pobornik hrvatskoga bogoslužja proti latinskom i latinizatorskom Splitu.² Da je ovo jedna legenda, veoma kasno nastala, bez ikakove povjesne podloge, to će se vidjeti iz ove monografije.

U atmosferi oštrih nacionalnih borba, u drugoj polovici XIX. vijeka nastala je epopeja o Grguru Ninskomu, koja ga je učinila sintezom kasnijih istaknutih hrvatskih biskupa: Pavla Horvata, Marka Antuna de Dominisa i Josipa Jurja Strossmajera. Epopeja je od njega učinila hrvatskim Janom Husom, starijim od češkoga za punih pet vijekova.

Oslobodeni od one atmosfere, u kojoj je nastala epopeja o Grguru Ninskomu, ispitat ćemo objektivno sve dokumente i vidjeti, da li je ova epopeja osnovana na povijesti.

U vezi s time treba posegnuti i malo dalje, te se pozabaviti sa postankom hrvatske liturgije i vidjeti, da li su solunska braća Ćiril i Metod u istinu njezini osnivači, kako to tvrdi epopeja iz prošloga vijeka.

² Ćir. U »Zborniku kralja Tomislava«, izdala Jugoslavenska Akademija, Zagreb 1925. radnje Klaića, Račkoga, Grubera, Kukuljevića, Manojlovića i Maretića i t. d. — Šišić: Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925., str. 401.—430. »Zbornik Matice Hrvatske« god. 1925., rasprava Vj. Klaića. »Nastavni Vjesnik«, milenijski svezak, raspravu prof. Srkulja. »Vijenac« god. V. raspravu prof. Petra Karlića. Perojević M.: »Kralj Tomislav i njegovo doba«, Sarajevo god. 1925.

I.

Izvori za povijest hrvatskog bogoslužja i Grgura Ninskog.

Jedanaesti vijek je ostavio dubokih tragova, ne samo u listinama kraljeva, u darovnicama odličnika,¹ u natpisima sačuvanim u cjelosti ili u fragmentima,² nego i u brojnim građevnim spomenicima, koji su nam se sačuvali, makar u ostacima, do danas. Tu dolaze u obzir, u prvom redu, crkve i manastiri benediktovaca, koji su bili u Hrvatskoj i u Dalmaciji ognjišta kulture isto onako kako su bili u Franceskoj, u Italiji, u Alemanji i po cijelom katoličkom zapadu. Ra b nam je sačuvaao ostatke sv. Petra u Dragi, Sv. Andrije i Katedralke sv. Krištofora. Za d a r ostatke najstarije katedralke, sv. Stošije, manastire i crkve sv. Krševana i sv. Marije, ostatke sv. Nedjelje i sv. Lovre. Ni n nam pokazuje na preostatke sv. Nikole i sv. Marije. Kn i n na ostatke katedralke hrvatskog biskupa i na Crkvu »na stupovima« u Biskupiji. Sol i n pokazuje crkvu ili krunidbenu katedralku sv. Petra. Tr o g i r na sv. Barbaru i na sv. Duju. Pol j i c a na sv. Petra u selu i na sv. Petra u Prikomu. Spl i t na sv. Trojicu, na sv. Nikolu i na sv. Mariju u Poljudu. Ka š t e l a na crkvu sv. Petra sa natpisom Ljubimira Tepčije. Kol j a n e kod Vrlike na ruševine trobrodne bazilike, tako isto i Ž a ž v i ć kod Bribira. Gra d a c kod Dr n i š a na crkvu sv. Petra u Gracu³ i t. d., i t. d. A što će još iznijeti na vidjelo arheološki rad, vidjet će se kad se proširi tekar započeto djelovanje i privatna inicijativa prede na državu.

Nu dok su svi ti spomenici divan prilog za kulturnu povijest Hrvata u XI. vijeku, iz njih ne možemo ništa crpsti za povijest hrvatskog bogoslužja.

Postoji tek jedna isprava sačuvana u British Museumu, u kojoj je sadržan tekst nekih zaključaka splitskog sabora iz

¹ Rački: »*Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia*«, Zagreb 1877. — Šišić: »*Priručnik izvora hrvatske historije*«, Zagreb 1914.

² Bulić: *Kninski spomenici*, Zagreb 1888. — Šišić: *op. cit.* str. 115.—138.

³ Eitelberger: *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens in Arbe, Zara, Trau, Spalato und Ragusa*. Wien 1861. — Jackson: *Dalmatia the Quarnero and Istria*, Oxford, 1887. — »*Starohrvatska Prosvjeta*«, izdaje hrvatsko starinarsko društvo u Kninu, I.—VIII.

god. 1059.—1060. i to samo u pismu Pape Aleksandra II. upravljenu »kralju i biskupima Dalmacije«. Zaključaka u cjelosti nemamo nigdje sačuvanih.⁴

Iz pisma istoga Pape Aleksandra II. pisana Petru, nadbiskupu Barskomu, god. 1067. dade se zaključiti, da su postojali u području one metropolije manastiri i latinski i grčki ili slavenski (tam latinorum quam graecorum sive sclavorum).⁵ Iz toga se izvodi samo to, da je bilo manastirskih crkava različitih obreda i jezika.

Toma Splitski (1200.—1268.).

Jedini domaći izvor za povijest hrvatske crkve i hrvatskog jezika u katoličkoj crkvi jest djelo Tome Splitskoga: »Povijest solinskih biskupa i splitskih«. ⁶

Od Glave XIII. do XVI. Toma je sakupio imena splitskih nadbiskupa, za koje je znao, i o kojima je ostala sačuvana uspomena.⁷ Vrijeme njihova biskupovanja je označio imenima

⁴ »Alexander regi et episcopis Dalmatiarum«, Aleksandar kralju i biskupima Dalmacija! Šišić: Priručnik, str. 236.

⁵ Rački: Documenta, str. 201.

⁶ Thoma Archidiaconus: »Historia Salonitana« u »Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium periodum antiquam illustrantia«, Volumen XXVI. Scriptorum Vol. III. Izdanje Jugoslavenske Akademije, priredio dr. Franjo Rački, Zagreb 1894.

⁷ »Cathalogus Archiepiscoporum de quibus extat memoria«. Hist. Salon. str. 35. Šišić posve proizvoljno prevodi latinske riječi: extat memoria = ima historičkih zapisa. »Ljetopis Popa Dukljanina«, str. 9. Memoria znači: spomen, uspomena, sjećanje. Memoria može biti i sarkofag, i natpis, i dar, i slika, i kip, i usmena tradicija. Prema krivom prevodu krivi su i zaključci Šišićevi, da je Toma ona imena nadbiskupa i vladara i one godine povadio iz nekog starog kataloga splitskih arhiepiskopa, koji se je jamačno čuvao u arhivu katedralne crkve«. Ovo je Šišićeva hipoteza. Da je Toma imao pri ruci takov jedan katalog, u njemu bi bila zabilježena imena i drugih splitskih arhiepiskopa redom, kako su slijedili jedan za drugim, pa bi ih Toma bio i prenio redom iz kataloga u svoje djelo, a ne bi se bio ograničio samo na ona imena, za koja je bilo uspomena, de quibus extat memoria. A red ne bi bio pobrkao. Toma priznaje, da ih je bilo mnogo, fuerunt multi, ali o njima nema nikakve uspomena, non extat memoria. On donosi imena samo onih, kojima se ne bješe zatrla uspomena, extat memoria. On izričito kaže na str. 36, da bilježi samo one starije nadbiskupe poslije razorenja Solina, za koje je našao uspomena: Post Salone interitum hos invenimus antiquiores fuisse antistites.

savremenih franačkih ili bizantinskih careva i hrvatskih vladara, a i godinama po Kristu. On nabraja biskupe splitske i hrvatske vladare od razorenja Salone do smrti Zvonimirove. Pošto mu je glavna zadaća prikazati djelovanje biskupa splitskih,⁸ o njima iznosi sve što znade, a što je važno da se znade i preda potomstvu: ako je sagradio crkvu, ako je držao sabor, ako je splitskoj metropoliji stekao kakav posjed, ako je ostavio kakovu lijepu uspomenu ili darovnicu, i ako je inače promicao kršćansko bogoštovlje.

Ovom popisu jedva je najnovija kritika, na osnovi arheoloških istraživanja, mogla nadodati još dva imena, ali niti jedno nije mogla brisati. Za one, koje Toma ne spominje, a kritika pronašla, jedva se može reći, da su postojali.

Posve je prirodno, da se je Toma Splićanin pozabavio i jednim velikim događajem vjersko-crkvene prirode: raskolom, koji je nastao u području metropolitanske splitske crkve sredinom XI. vijeka u vrijeme nadbiskupa Ivana III. i Laurencija Dalmatinca, za vladanja u Dalmaciji i Hrvatskoj kraljeva Petra Krešimira IV. (1058.—1073.), Slavca ili Slavića (1073.—1075.), te Dimitra Zvonimira (1076.—1089.). Toma je u svojem djelu posebno spomenuo i oštro osudio svaku pojavu nepokornosti prema rimskoj Stolici i neposlusnosti katoličkoj hijerarhiji i disciplini od vremena nadbiskupa Natala i Maksima »škizmatika«, proti kojima je ustao autoritet Grgura Velikoga (590.—604.), pa sve do Dobralja u XI. vijeku.

U Glavi XVI. Toma dosta opširno opisuje škizmu u Hrvatskoj i Dalmaciji; za što je nastala, i s kojim posljedicama, te, na koncu, kako je svršila. Osim onoga, što nalazimo u Tominu djelu, nemamo nigdje niti jedan direktni izvor, koji bi pobijao ili dopunio ono što Toma piše. Škizma je nastala — veli Toma — radi ukinuća hrvatskoga bogoslužja u crkvi. To ukinuće je djelo splitskog sabora držana za nadbiskupa Ivana III. i kralja Krešimira (1059.—1060.).

Tomin prikaz biva potvrđen već spomenutim pismom Pape Aleksandra II. adresiranim na kralja i na biskupe Dalmacijâ, koje se je sačuvalo do danas u vjerodostojnom prepisu.

⁸ »Incipit istoria salonitanorum pontificum atque spalatensium«. Najstariji prepis (trogirski kodeks) imade eksplikativni dodatak: »istoria seu Cronica«. Hist. salon. str. 3.

Nu nikada niko nije ni malo posumnjao u vjerodostojnost Tomina prikazivanja crkvenih događaja na području splitske metropolije u opće, a niti onih posebnih vijesti o borbi Hrvata za očuvanje slovanske liturgije u katoličkoj crkvi. Hrvati sa svoga nacionalnog stajališta i radi nacionalnog ponosa mogu prigovoriti tomu, kojim je Toma karikirao ovaj prikaz, ali samom događaju nije nitko nikada prigovorio, kao da bi bio izmišljen.

Bilo bi čudo, kad u Tominu djelu ne bismo našli spomena o ovako velikim događajima, kao što su crkveni sabori, sporovi sa Rimskom stolicom, borbe oko liturgičnog jezika i škizme na području crkve, kojoj je pisao povijest.

Da se opravda njegova šutnja u takovim pitanjima, treba pretpostaviti, da on nije znao, ili da nije htio stanoviti događaj spomenuti.

Sve što je bilo moguće znati u XIII. vijeku o crkvenoj prošlosti i hijerarhiji u Splitu, to je Toma morao znati. On je bio u položaju, da sve doznade.

On se je zanimao za prošlost solinske i splitske crkve, te je sakupljao stare izvore i dokumente. Povijest je napisao na izvorima, kako sam veli. On je upotrebio »dijelom spise, dijelom tradiciju a dijelom i svoje osobne konjektуре umetnuo«. ⁹ Kao gradskom kancelaru, a kasnije kao arhidjaku i upravitelju nadbiskupije, bili su poznati svi arhivi u gradu: i općinski i metropolitanski i samostanski. Prema tomu je on morao poznavati sve crkvene sinode, jer su se zapisnici čuvali u arhivu metropolitanske crkve. Imao je u rukama papinske bulle, pisma nadbiskupa, dopisivanje gradova s drugim gradovima, kronike samostanaca, bilješke i opaske pojedinih svećenika i redovnika. Isprave, koje su nam se sačuvale do danas, morao je on poznavati, jer je bio u položaju da ih pozna i jer se je njima bavio. Dovoljno je napomenuti, da je Toma naredio da se sakupe u jednu zbirku ne samo odredbe, zaključke i ustanove gradskoga vijeća, nego je odredio da se sakupe sve isprave samostana sv. Stjepana »pod borovima«. Dokaz, koliku je on važnost pridavao tim spisima. ¹⁰

⁹ »Partim scripta, partim relata, partim opinionem sequentes«. H. S., str. 24.

¹⁰ Šegvić: Toma Splitsanin, Izdanje »Matice Hrvatske«, Zagreb 1827. str. 155.—156.

Ako je Tomi bilo poznato sve, što su sadržavali arhivi splitski, on ih je morao i upotrebiti u svojem djelu prema onom cilju i svrsi, radi koje se je uhvatio posla.

Ako nešto nije upotrebio, onda je znak, da nije spadalo u njegovo djelo. Nu da bi on hotimice nešto ispustio, da bi prešutio radi političko- nacionalnih motiva, nitko ne može dokazati. Trebalo je Tomu učiniti sitnim političkim spletkarom XIX. vijeka, da mu se uzmogne tako što imputirati. Ali njegova ličnost stoji visoko nad ovakovim sumnjičenjima. Za to šutnja Tomina o događajima, za koje je morao znati i morao ih zabilježiti baca odlučnu sumnju u opstojnost samih događaja.

Falsifikati.

Prema gori navedenom, za iscrpiv i točan prikaz borbe, koju su vodili Hrvati u XI. vijeku za očuvanje slovjenškog bogoslužja u katoličkoj crkvi, dovoljno je prevesti Glavu XVI. Tomina djela, komentirati pojedine stavke, protumačiti, u koliko su nejasne, rasvijetliti ih kasnijim događajima i vijestima, a osobito događajima, koji su se zbivali o istom predmetu po ostaloj Europi onoga vremena, i slika bi morala izići potpuna i točna.

Nu slika, koju imademo mi Hrvati, a po našim piscima i drugi, o borbi Hrvata za slovjenško bogoslužje u katoličkoj crkvi, ne odgovara točno Glavi XVI. Tomine povijesti. A to biva za to, što su nastali falsifikati Tomina djela.

Tomino djelo je prvi objelodanio Ivan Lucić kao prilog svojem velikom djelu: *De regno Dalmatiae et Croatiae*, god. 1668. u Amsterdamu.¹

Do tada javnost je znala za Tominu povijest po raznim rukopisima, koji su se od starine kolportirali. U Lucićevo doba širilo se je mnogo rukopisa, za koje veli učeni Trogiraniin, da nisu bili svi ispravni niti vjerodostojni: »*Nec satis castigata nec admodum integrae fidei*«. Među ove spominje i rukopis, kojim se bješe poslužio učeni povjesničar, cistercijski Abas Ferdinando Ughelli pri izradbi djela: *Italia*

¹ Joannis Lucii: *De Regno Dalmatiae et Croatiae*, libri sex, Amstelodami apud Joannem Blaev, MDCLVIII. Prilozi str. 311.—370.; Joan. Lucii notae ad histor. Thomae archidiacon. spalaten. str. 469.—473.

S a c r a. Za taj primjerak naročito veli Lucić, da sadrži stvari, koje se ne nalaze u Tominu izvorniku. »Ja sam vidio onaj primjerak, sravnio ga sa svojim kodeksom, pa sam otkrio, da je napisan nedavno, da je u nj umetnuto saborskih akata, papinskih pisama i nadgrobni natpis kralja Zvonimira. Sve je ovo izmišljeno i podmetnuto *Omnia ista ficta i supposititia sunt*. Ovo mi je priznao i sam Ughelli, pa mi je obećao, da će svoje djelo ispraviti, jer da je bio zaveden.«²

Ove patvorine kolportiralo se je nekoliko primjeraka. Farlati ih spominje pet. Danas su poznata tri. Izvornikom, ili maticom, se smatra onaj, koji se je čuvao u knjižnici Barberini u Rimu sada u Vatikanu, u svesku pod br. 3218, gdje zauzima stranice 109.—157. Nosi naslov: »*Incipit historia salonitanorum pontificum Thomae, archidiaconi palatiensis*.«³ Kako se vidi, ni naslov ne odgovara točno naslovu izvornog Tomina djela. Sa g. 1185. prekida.

Drugi primjerak se čuva u knjižnici zavoda »De propaganda fide«. Ovaj primjerak je opširniji, jer mu je pridodan popis splitskih nadbiskupa do Andrije Cornelia sa pogrešno označenom godinom 1512.⁴

Treći postojeći rukopis se nalazi također danas u vatikanskoj knjižnici, Fond Urbinatski, napisan koncem XVIII. vijeka.

Danas se ne zna, kamo je svršio onaj primjerak, koji se je čuvao u knjižnici sv. Jeronima »deglj Illirici« u Rimu, za koji se veli, da ga je prepisao fra Rafo Levaković, naslovni biskup (umro 1650.). Njime se je poslužio Danijel Farlati u izrađivanju djela: »*Illyricum Sacrum*«. Za sva tri postojeća primjerka Šišić tvrdi, da su potekli iz jednog nepoznatog starijega, *n e s u m n j i v o p o s t a n k a s p l i t s k o g a*, koji ipak nije bio stariji od XVI. vijeka.

² *Joannis Lucii: »Inscriptionis Dalmaticae«, Venetiis 1673. Typis Stephani Curtii, str. 79.* Radi falsifikata, koji su se onda kolportirali, Lucić je položio u vatikansku knjižnicu i svoj rukopis i rukopise svih priloga tiskanih u svojem djelu, da kasniji učenjaci uzmognu kolacionirati i sami se osvjedočiti o autentičnosti njegovih izvora. Tako nam je sačuvan i hrvatski tekst Dukljanske Kronike po prijepisu Kaletićevu.

³ Farlati: *Illyricum sacrum I.* str. 319. i sl.

⁴ Šišić: »*Priručnik*«, str. 151. Primjerak u knjižnici *De Propaganda Fide* u fasciklu pod naslovom: *Serbia, Albania, Dalmatia, Illyricum*, str. 616.—668.

Oni, koji su se posebno bavili izvorima za hrvatsku historiju, morali su ispitati: kako je koji rukopis nastao. Povijest postanka pojedinih rukopisa veoma je odlučna za prosuđivanje njegove vjerodostojnosti.

Gdje god nađemo koji u cjelosti sadržani rukopis, nalazimo na kraju ime pisca, godinu prepisa i odakle je prepisao.⁵ U ovim rukopisima naprotiv nema traga pisaru. Samo jednom pozornom poredbom pojedinih rukopisa XVI. i XVII. vijeka dalo bi se zaključiti: tko je prepisao, dotično ko je pisar.

Tko je dao kardinalu Francescu Barberini, meceni učejnika povjesničara XVII vijeka ovaj rukopis?

Ovdje je dosta ako uglavimo, da nema traga ovim rukopisima prije XVI. vijeka, te da su »postanka splitskoga«.

*

Nu najvažnije je ipak ispitati sadržaj ovih rukopisa.

Samo specijalisti, koji se bave historijskim pitanjima, u stanju su, dati sud o njima. Šira javnost naše inteligencije nije u mogućnosti, da sama prosudi, jer djelo, o kojem se radi, nije nikada u cjelosti bilo tiskano.

U svesku od nekoliko stotina stranica umetnuto je djelo: »Historia salonitanorum pontificum Thome archidiaconi spalatensis«. Ali sadržaj se u velike razlikuje od izvornog Tomina djela. Ovo je jedna kompilacija po raznim izvorima, a ne samo po Tominoj povijesti. Od 49 glava Tomine povijesti je kompilator preuzeo samo 15. i to prvih, dok je od Glave XXIV. dalje sve ispustio. A od prvih Glava je ispustio I. drugi dio III. cijelu IV.

Fale još čitave Glave X. i XVI. Ali među tim Glavama je uneseno veoma mnogo umetaka i kraćih i opširnih, tako da baš radi ove opširnosti je Farlati prozvao ovu kompilaciju: »Historia salonitana maior«. Umetnuta je veoma opširna legenda o životu

⁵ Lucius: De regno Dalm. et Croat., str. 438.: Ego Petrus Fanfoneus. U. I Doctor hunc libellum manu propria fideliter exemplavi ex quodam alio libello scripto manu q. D. Federici de Rosa, qui ibidem manu propria testatur se illum exemplasse fideliter ex quodam antiquissimo libello manu saepius supradicti D. Pauli de Paulo script. 1544. die Iovis 13. Nov.« Ja Petar Fanfogna doktor obiju prava prepisao sam vjerno ovu knjižicu iz druge knjižice pisane rukom g. pok. C. Fridrika de Rosa, koji ondje vlastitom rukom tvrdi da ga prepisao vjerno iz drugog veoma starog primjerka napisana rukom višekrat spomenutog g. Pavla Pavlovića. Napisano 1544. u četvrtak 13. studenog. Ovako su se zaključivali prepisi.

sv. Domnija navodnog »učenika sv. Petra i prvog solinskog nadbiskupa«. Umetnut je niz solinskih nadbiskupa, koji se tu prvi put zovu n a d biskupi, za koje Toma ne znade, i solinski sabor god. 530., gdje se je naglasio prvi put primat solinske crkve nad cijelom Dalmacijom od Drača do Dunava i Istre. Tu su navedena i akta tog sabora sa opširnim potankostima, kakovih je teško naći u Hefelovu djelu: *Conciliengeschichte* ili u *Regesta Conciliorum*. Tako su umetnuti akti sabora držana za Ivana Ravnjanina »prvog splitskog nadbiskupa« i za Tomislava »prvog hrvatskog kralja«, koji akti imaju istu tendenciju kao i gornji: da utvrde primat splitske crkve nad svim ostalim u pokrajini, koji primat izvire iz apostoliciteta te crkve i iz veze s rimskom stolicom. Umetnuto je očevidno iz Marulićeva prevoda Dukljanske kronike ubijstvo Zvonimirovo i njegov navodni nadgrobní panegirik. Zatim su umetnuta još dva pisma: kralja Gejze nadbiskupu Gaudiju i pismo Urbana III. nadbiskupu Petru i akti sabora god. 1185., s kojima svršava kompilator svoje djelo.⁶

Lucić je ovu kompilaciju nazvao falsifikatom i to recentnim.⁷ Riječ: *suppositivus* znači, da je namjerno nešto podmetnuto. Nije po Lucićevu sudu podmetnuto ono, što je izvađeno iz Tomina djela, niti ono, što je kompilator crpio iz drugih, poznatih izvora, kao iz pisama Grgura Velikoga ili iz Dukljanske kronike. Nego je podmetnuto ono, što se ne zna, od kuda je kompilator crpio. A to su a c t a dalmatinskih crkvenih sabora i neka pisma rimskih Papa, te Zvonimirov epitafij. Ovo Lucić samo navodi kao falsifikat.

Piscu crkvene historije Ilirika, ocu Danijelu Farlatiu je bilo teško pristati na sud Lucićev, jer nije mogao žrtvovati one dragocjene podatke, bez kojih VI. vijek, a nada sve X. vijek povijesti solinsko-splitske crkve ostaje u mraku.

Zato on nastoji pobiti sud Lucićev da su falsifikati. Recentnost nastoji oslabiti time, što dokazuje m o g u ć n o s t da je čak sam Toma Splićanin auktor i ove d r u g e povijesti, da je on sam

⁶ Vidi u notama akademskog izdanja Tomine povijesti navedene te umetke na str. 8., 12.—18., 20., 33., 35., 36.—41., 56., 64., 76.

⁷ »Id ego exemplum vidi, et manu recentis scriptum reperi, et quicumque in illo de actis conciliorum Dalmatiae, epistolis papalibus, et epitaphio Zvonemiri regis scripta sunt, ea omnino ficta et supposititia sunt.« *Inscriptiones Dalmaticae* 79.

kompiletor. Ako nije baš on, onda je netko iz njegove dobe. Ako ne postoje dokazi stariji od rukopisa barberinskoga iz XVII. vijeka, iz toga se ne može zaključiti, da je sve izmišljotina. Kompiletor nije mogao sve izmisliti. Pogreške sadržane u onim aktima sabora, jezične nedotjeranosti, barbarizmi i solecizmi, to su dokazi velike njihove starine⁸ a nipošto da su patvorine.

I Farlati se je uhvatio veoma teška posla, da i s p r a v l j a saborske akte i papinski pisma, da tako budu razumljiviji i da budu međusobno u skladu. Taj posao ispravljanja bio je tako težak, da je više puta htio sve baciti. Ali važnost akata i papinskih pisama nije mu dozvolila, da to učini. Pa ih je dotjerao, kako je bolje znao i mogao, da iz njih izvadi ono, što mu se je činilo važnim i vjerodostojnim.

Iz vanjskih nedostataka, koje je Farlati nastojao ispraviti, on nije mogao doći do zaključka, da je sve falsifikat, namjerno podmetnut. Premda su, veli on, ovi važni dokumenti crkvene povijesti pokvareni i osakaćeni, ipak sam u njima našao stvari vrijedne, da se znadu. Nema u njima ništa, što se kosi s historijom ovoga vremena i sve se međusobno divno poklapa: i predmet, o kojem se radi, i osobe, i mjesta i vrijeme, pa sam uložio svu snagu, da to pročistim od mana, koje je vrijeme nanijelo na njih.⁹

Sto i više godina poslije Farlatia pozabavio se je ovim pitanjem dr. Franjo Rački u velikoj raspravi o najstarijim »izvorima hrvatske povijesti«.¹⁰ On ostavlja po strani sve umetke,

⁸ Farlati: *Illyricum Sacrum* I., str. 319. III. 93.—107. Sve mane i pogreške pisac pripisuje neznanju X. vijeka, kad su navodno akti nastali; a onda nemarnosti i neznanju kasnijih prepisivača, koji nisu znali, što su prepisivali, pa su oni nehotice uveli nove pogreške, nove umetke. »Ego has maculas quoque modo eluere conatus sum, et subiectis notis, quae vitiosa erant sanare, quae obscura illustrare, quae depravata corrigere, ut ex illis aptae et, rebus de quibus agitur, congruentes sententiae elici possent«.

⁹ »Cum animadverterem in his antiquitatis ecclesiasticae monumentis, quamquam vitiatas, res cognitu digna contineri, nihil vero in iisdem deprehenderem, quod ab historia huius aetatis discreparet, et omnia inter se, videlicet capita rerum, de quibus agitur, et personas et loca tempora, pulchre congruere viderem: omni operaque mihi enitendum censei, ut tot vitiiis et corruptelis, si minus quam vellem, certe quam possem curationem adhiberem«, Farlati: *Illyr. Sac.* III. str. 107.

¹⁰ Vidi »Književnik« god. I. Zagreb 1864.

ili interpolacije, sadržane u barberinskom rukopisu, osim onih saborskih akata i papinskih pisama, koje je kompilator XVII. vijeka stavio u doba Ivana Ravenjanina i hrvatskog kralja Tomislava. I njemu je, kao i Farlatiu, teško pregorjeti »dragocjenu historijsku sadržinu« one interpolacije, pa nastoji dokazati, da je sadržina u jezgri historijski autentična, samo je forma prerađena u XVII. vijeku. Njegov sud se razlikuje od Farlatieva samo u tomu, što Farlati drži, da je današnja forma sadržana u rukopisima pokvarena radi neznanja pisaca u X. vijeku i radi nemarnosti kasnijih prepisača, a Rački misli, da je forma iz XVII. vijeka. On drži i papinska pisma i saborske akte preradbom XVII. vijeka, a ne jednostavnim prepisom starijih iskrivljenih izvornika.¹¹

Gotovo svi kasniji povjesničari povelj su se za autoritetom Račkoga te brane autentičnost interpoliranih akata spljetskoga sabora i papinskih pisama, na kojoj interpolaciji se gradi povijest borbe oko glagolice za kralja Tomislava i biskupa Grgura Ninskoga.¹²

Nu imade glasova veoma autoritativnih, koji se dižu u prilog tvrdnji Ivana Lucića, da su oni akti saborski i ona papinska pisma puki falsifikati. Tako Jireček,¹³ a u nojnovije vrijeme i dr. M. Kostrenčić.¹⁴

Njima se približuje i dr. J. Srebernič, koji se je pozabavio sa zaključcima splitskoga sabora za Tomislava, pa veli za one zaključke, da su mnogo manje nego preradba autentičnih akata.¹⁵

¹¹ »Književnik« I. str. 385.—387.

¹² Vidi Šišić: »Priručnik izvora za najstariju povijest Hrvatske«, Zagreb 1914. »Geschichte der Kroaten«, Zagreb 1917., str. 131.—139. Klaić: »Povijest Hrvata«, Zagreb 1899. I. str. 70.—84. Gruber: »Iz vremena kralja Tomislava«, u »Zborniku kralja Tomislava«, izdala Jugoslavenska Akademija, Zagreb 1925., str. 325. i sl. Perojević: »Hiljadugodišnjica hrvatskoga kraljevstva«. Izvori za historiju Tomislavovih vremena u »Vjesniku za arheologiju i povijest dalmatinsku« god. XLVII.—XLVIII., Split 1925.—1926., str. 99. i sl. Ovdje je navedena i sva literatura o tom pitanju.

¹³ Jireček: »Geschichte der Serben«, Gotha 1911., str. 201. A. 1.

¹⁴ Kostrenčić Marko dr.: »Pravna povijest dalmatinskih gradova«, Zagreb 1913., str. 32., nota 1.

¹⁵ Srebernič: »Odnosaji pape Ivana X. prema Bizantu i Slavenima na Balkanu«, u »Zborniku kralja Tomislava«, str. 151.

Kompilaciji »Barberinskog rukopisa« ne bi se davala takva važnost, da nema u njoj osporenih papinskih pisama iz X. vijeka i zaključaka splitskih sabora iz vremena Tomislava i splitskog nadbiskupa Ivana. Za to ona kompilacija nije u cjelini ni objelodanjena. Samo ovaj sporni ulomak iz X. vijeka bio je nekoliko puta pretiskan i svaki izdavač, od Farlatia do Perojevića, iznio je po koju svoju varijantu.

Pošto je »Barberinski rukopis« jedna cjelina, u kojoj svaki pojedini dio stoji u vezi sa cjelinom, ne smiju se ti dijelovi uzeti napose istrgnuti iz cjeline. Da se uzmogne shvatiti pravi smisao pojedinog odlomka, nužno je proučiti cjelinu. Mi nemamo, kako rekosmo, do danas nigdje objelodanjenu u cjelini kompilaciju spomenutog rukopisa. Ali Račkijevo izdanje izvornoga Tome nam može olakšati posao, jer je ondje označeno i navedeno mnogo umetaka iz »barberinske« kompilacije, i ako nijesu svi u cjelini.

Cijela kompilacija je djelo još neuglavljenog pisca na prelazu iz XVI. u XVII. vijek. Auktor je htio dobro kalkirati i uvjeriti čitatelja, da je solinska crkva, apoštolskog podrijetla, a po njoj i splitska. Da je splitska crkva zakonita baštinica prava i privilegija solinske crkve. Da je ona vjerno stajala uz rimsku Stolicu kroz vijekove, a rimska Stolica je njoj za uzdarje priznala primat od mora do Dunava.

Pisac crpi sve, što može i odakle može, za potvrdu ove teze, a vješto ispušta, što se ne poklapa, ili ne služi, ovoj svrsi. Za to ispušta veoma važne Glave iz Tomina djela, kao što je Glava XVI. o biskupovanju Laurencija za Krešimira i Zvonimira. Ali unaša biografiju sv. Domnija (puštajući po strani Domniona i Anastazija) po preradbi Adama Parižanina. Toj glavnoj svrsi služe svi umetci, koji se ne nalaze u Tominu izvornom djelu.

Ova kompilacija, kako je dokazano,¹⁶ nije mogla nastati prije konca XVI. ili početka XVII. vijeka. I da nije Lucić uglatio, da je ona recentna, dakle iz prvih decenija XVII. vijeka, takovom je označuje jezik nekih umetaka; i to baš onih o

¹⁶ Ši š i ć: Priručnik, str. 152.

spornim saborima za Tomislava i onih o Zvonimiru. Nepoznati kompilator upotrebljava naziv: *lingua illyrica*, koji naziv nije stariji u literaturi od XVI. vijeka. Ni Marulić ga ne upotrebljava. Ubijstvo Zvonimirovo je očevidno uzeto iz Marulićeva prevođa hrvatske kronike: *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*. Prevod ovaj je izveden god. 1510. Dakle kompilacija je morala nastati poslije ove godine. U djelima zapadnih pisaca, od najstarijih vremena, imade naziv: *Sclavi*, *lingua Sclava*, *Sclavica*. A kod pisaca bizantinskih imade obično naziv *Sclabenoï*, *Sclabinoï*, latinski *Sclabini*, *Sclabeni*. Latinski tekst Dukljaninove Kronike imade po istočnom govoru i: *Sclavini*, *Sclavinia*, *Sclaveni*. Tako piše i naš kompilator. A tekst dukljanske kronike teško da je bio kompilatoru poznat prije njegova objelodanjenja ili prije nego li je Orbini izdao u Pesaru talijanski prevod u drugom dijelu djela: »Il regno dei Slavi« (1601.). Kompilator se pozivlje za ime Zvonimira na ugarske pisce,¹⁷ očito na Thuroczievu kroniku, koja je izdana prvi put tek god. 1600.¹⁸

Postanak dakle ove kompilacije i po stilu i po svjedočanstvu Lucićevo nije stariji od konca XVI. ili početka XVII. vijeka.

Kod proučavanja ovoga postanka ne smije se zaboraviti, da je baš početkom XVII. vijeka nastala velika raspra između mletačkog patrijarha i splitskog nadbiskupa radi naslova: »*primas Dalmatiae*«. Mletački patrijarha, kao baštinik oglajskog, nosio je naslov »*primas Dalmatiae*«, ili »*primas Dalmatiarum*«. A splitski nadbiskup je nosio naslov: »*Primas Dalmatiae et Croatiae*«. Početkom XVII. vijeka autoritet splitskih metropolita bio je dosta uzdrman skandaloznom polemikom između Marka Antuna De Dominisa, nadbiskupa splitskog, i Marcia Andruccia, biskupa trogirskog, od koje polemike je trpio najviše ugled same splitske crkve.¹⁹

Za De Dominisova nasljednika, sina njegove sestre, Sforze Ponzonia, postade akutna borba između njega i patrijarha mle-

¹⁷ »*Quo quidem tempore rex Svonimir, croatorum rex, quem Ungari appellarunt Zolomerium*«, *Cfr. Historia Salonitana*, str. 56. nota. Crnčić. Iv.: »*Ljetopis popa Duklj.*«, str. 36.

¹⁸ Tiskana u Frankfurtu apud Andream Wechelium zajedno s drugim piscima ugarske povijesti god. 1600.

¹⁹ *Farfati: Illyr. Sacrum III.*, str. 500 i sl.

tačkog Antonia Contarena. Baš onda jedan trogirski kanonik je apelirao od suda splitske stolice na sud mletačkog patrijarha što je dalo povoda raspravi o primatu. Mletački patrijarha je postavio zahtjev na Papu i na mletačku vladu, da se oduzme splitskom nadbiskupu naslov »primasa Dalmacije«. Već od god. 1157. Papa bješe dozvolio patrijarhu Henriku Dandolu, da nosi naslov primata Dalmacije i bješe naredio zadarskom nadbiskupu Lamprediju, da unapred ovoga imade priznati za svoga primasa.

Rasprava između Splita i Venecije bi prenesena na sud »rimske Rote«, i ondje bi konačno utvrđeno, da i mletački patrijarha imade pravo nositi naslov primasa Dalmacije, jer je njemu podvrgnuta zadarska metropolija, i splitski nadbiskup naslov primasa Hrvatske i Dalmacije, kako u starini, jer je njemu podvrgnuta metropolija dubrovačka.²⁰ Rasprava je svršila oko god. 1640.

Nije dakle bez temelja hipoteza, da je onu kompilaciju sastavio netko u Splitu, da sakupi argumente i dokaže pred javnošću i pred kompetentnim sudom, kako je splitska Crkva od starine primacijalna Crkva Dalmacije i Hrvatske.

U ono doba je živio u Rimu Ivan Tomko Marnavić (rod. 1580., umro 1639.) nekoliko godina stariji od Lucića, plodan pisac, ali ne skrupulozan povjesničar.²¹

Treba si predstaviti kulturni život u Italiji poslije Tridentskog sabora za pokreta historijskoga, kad je historija postala erudicija. Onda su živili u Rimu kardinali Baronio i Francesco Barberini, s kojima je Marnavić drugovao i prijateljevao. U ono doba su se počeli sastavljati katalogi biblioteka, osobito one vatikanske, onda su se tiskale prve kolekcije crkvenih sabora, prve regeste rimskih papa, tabulariji vatikanski. Onda su počeli učeni ljudi, među njima Baronio zauzimlje prvo mjesto, izrađivati povijest na osnovi starih pisanih spomenika, onda je Baronio pisao crkvene anale.

²⁰ Farlati op. cit. III., str. 505.

²¹ Šišić je napisao opširnu studiju o Marnaviću u »Nastavnom Vjesniku« 1901., knj. IX. 2., 3., 4. Kako je Justinijan postao Slaven, gdje Marnavića uglavio za patvarača povijesti i povelja. Vidi i »Priručnik« str. 41.—43.

Onda je hrvatski narod počeo u Rimu dobivati veću važnost. Onda počinje naziv: *Illyrici*, mjesto dotadanjeg prezirnog naziva *Sclavi*, *Schiavi*. Onda je osnovan svetojeronimski gostinjak »*Hospitium sancti Hieronimi pro illyrica gente*«.

Naravna posljedica svega toga jest krasna pojava Ivana Lucića s djelom: »*De regno Dalmatiae et Croatiae*« na osnovi pisanih dokumenata i starih natpisa. Ali i prije njega su se naši zemljaci bavili historijom sakupljajući materijal kao što su Domenik Zavorović (Domenico Zavoreo), šibenčanin rođ. 1540., Iv. Tomko Marnavić, sin turskog carinika, kojemu je patvaranje godilo. U Dubrovniku se javljaju prvi pisci kronika: Nikola Ranjina oko 1545., Frano Gundulić oko 1564.—1585., Serafin Razzi, koji god. 1589. izdade »*La storia di Raugia*«, već spomenuti Orbini, pa Jakov Lukarević pisac djela »*Copioso estratto degli annali di Ragusa libri quattro*«. U Zadru Valerio de Ponte pomaže Luciću u sakupljanju materijala, pomaže mu prijatelj Dr. Ljubavac. Onda je nastao kod nas živ rad oko uređivanja arhiva, prepisivanja starih kronika i anala. U onoj atmosferi je nastala kompilacija, koja bi podmetnula Tomi Splićaninu, da dobije veći autoritet u javnosti.

Teško je, i ako interesantno, ispitivati: ko je baš autor ove kompilacije i kako je ona došla u knjižnicu kardinala Barberini, jer dalje od nagađanja, nije moguće doći. Dovoljno je, ako se konstatira, da je cijelo djelo, po svojem sastavu, obrana naslova i primacijalnih prava splitskih nadbiskupa i splitske crkve.

Da ova obrana bude uvaženija i da tako lakše postigne svrhu, pisac ju je podmetnuo Tomi, arcidakonu splitske crkve, piscu povijesti solinskih biskupa iz XIII. vijeka. Danas stoji izvan diskusije, da ova kompilacija nema nikakove veze s Tomom Splićaninom, osim što je kompilator uzeo iz Tomina djela nekoliko Glava i upotrebio ih za svoju kompilaciju.

Ova kompilacija bi imala važnost za opću hrvatsku povijest, što sadrži četiri papinska pisma i kanone splitskih sabora. Da nema toga, nitko ne bi davao važnosti ovoj kompila-

ciji. Radi onih pisama i onih kanona mnogo se je napisalo i još danas piše o autentičnosti cijele kompilacije.

Kad se uzme u ruke papina pisma, pada odmah u oči:

I. Naslov splitskih biskupa: *sanctae salonitanae ecclesiae archiepiscopo*. U nijednom autentičnom papinom pismu do ovoga vremena ne nalazimo za splitske biskupe taj naziv. Nema ga ni za solinske. Papa Grgur I, piše: *Natali episcopo Salonitano*²²; *Maximo episcopo, praesumptori episcopatus in Salona*.²³ Prvi put u papinskim pismima nalazimo za splitskoga nadbiskupa naslov *archiepiscopus* u pismu Aleksandra II. 1059. upravljeno biskupima i kralju Dalmacije, gdje zove Ivana, splitskoga nabiskupa: *Archipresul vester*.²⁴ Tim naslovom je tituliran Ivanov nasljednik Laurencije od strane papinskih delegata Teuzona i Gerarda.²⁵

Takovu pojavu opažamo i u Galiji i drugdje po Zapadu. Rimska kurija u spisima i dopisima za sve biskupe imade jednostavan naslov: *Sanctae romanae ecclesiae episcopus* ili *Catholicae Ecclesiae episcopus*. Tako isto za nadbiskupe u Rheimsu, u Bourgesu, dapače i za akvilejske nadbiskupe imade naslov *episcopus*. Tek kasnije u XI. vijeku kancelarija papinska prihvaća u porabu za metropolitite diferencijalni titulus: *archiepiscopus, archipraesuli t. d.*

Kod nas u domaćim spomenicima, i pisanim i klesanim, imademo od VI. vijeka dokaza, da je solinski biskup uživao naslov nadbiskupa. Taj naslov je prešao na splitske biskupe. Tako za onoga istoga Maksima 598.—610., kojega Grgur Veliki zove *episcopus*, imademo natpis *Maximo Archiepiscopo* (cfr. Knonotaksa str. 67.).

²² Rački: *Documenta VII.*, str. 236., 237., 238. i t. d. (Vidi ondje izvore.)

²³ Šišić: *Priručnik*, str. 172., 174.

²⁴ *Documenta VII.*, str. 244., 257., 258.

²⁵ »*Episcopus et regi Dalmatiarum*« (naimo gornje i donje) piše Papa, da je potvrdio sve, što su po gradovima Dalmacije uredili legat Mainardo i Ivan nadbiskup vaš: *quae per confratres nostros venerabiles, Mainardum scilicet collateralem episcopum nostrum et Joannem archipraesulem vestrum*, *Doc. 205.*, izvadeno iz *Decreta Ivonis Carnotensis IV. c. 139*; *Gratiani decret. P. I. Dist. 81. c. 16*, izd. Richter i t. d. — Šišić: *Priručnik*, str. 236.

Tako imademo za splitskoga metropolitu Petra u dokumentima naslov »archiepiscopus sanctae saloni-
tanae Ecclesiae« (Docum. str. 3.). Tako za nasljednika Petrova (Docum. str. 14.). Ali ovako pišu domaći spomenici, a ne rimska kurija.

2. Pada u oči lapsus u pismu navodno Leona VI. gdje papa zove biskupe, kojima upravlja pismo: filii, mjesto fratres.²⁶ Takova pogreška se nije mogla izmaći sastavljaču papinskog pisma, a teško je domisliti se, da bi najnemarniji prepisac mogao zamijeniti filiis mj. fratribus. U pismu pape Ivana X. imade točno: confratri nostro Johanni.²⁷

3. Adresa pisma Ivana X. »dilecto filio Tamislae, regi Croatorum, et Michaeli excellentissimo duci Chulmorum«. Papa odlikuje humskog kneza Mihajla nad hrvatskim kraljem Tomislavom. Ovoga ne tituliše nikakvim posebnim odličjem, dok kneza humskog zove excellentissimus dux, preuzvišenim knezom! U najmanju ruku ovdje možemo vidjeti lokalni patriotizam prerađivača, ili kompilatora iz XVII. vijeka.

Onaj naziv: regi croatorum je još napadniji. Imademo nekoliko pisama Pape Ivana VIII. koji je tek nekoliko godina prije Ivana X. sjedio na rimskoj Stolici. U nijednom pismu Ivana VIII. nema traga, da bi se hrvatski knez, ban (dux, comes, princeps), prozvaao hrvatskim. Ili ništa, ili samo titulus vladalački: Domogoi, duci glorioso. Dilecto filio Sedesclavo, glorioso comiti Sclavorum. Dilecto filio Branimir. Excellentissimo viro Branimiro, glorioso comiti et dilecto filio nostro.²⁸

U papinskim pismima, starijim i kasnijim od Ivana X.,²⁹ nigdje nema traga, da bi hrvatski vladari, bilo službeno ili neslužbeno, titulisani: rex, princeps, dux croatorum. Ni

²⁶ Doc. str. 59. i 99.

²⁷ Leo episcopus servus servorum Dei, Formino sanctae iadaratensis Ecclesiae episcopo, tē Gregorio sanctae nonensis Ecclesiae episcopo, omnibusque episcopis per Dalmatiam commorantibus, dilectis filiis fidelibus nostris mj. dilectis fratribus nostris. Doc. str. 196.

²⁸ Doc. str. 196. i 193.

²⁹ Doc. str. 6., 7., 8., 13. i izvore, odakle je crpio ona pisma.

kod latinskih pisaca onoga vremena ne nalazimo traga nazivu: *Croati*, nego samo: *Sclavi*. Nalazimo naziv: *Croatia*, ali narod: *Sclavi*. Naziv *Chroatoj*, *Chroboti*, nalazimo kod grčkih pisaca, ali uz običniji *Sclabenoi*. Kod latinskih nikada. Naprotiv naš domaći naziv i u ispravama i kod pisaca jedino je: *hrvatski*. Zemlja *hrvatska*, *fines*, *terra Croatorum*, država *hrvatska regnum Croatorum*, narod *hrvatski gens Croatorum*, kralj *Hrvata i Dalmatinaca* i t. d. Kasnije su se i domaći pisci pišući latinski povelili za strancima, pa su svoj narod zvali *Sclavi*, ili po istočnu *Sclavini*, *Sclaveni*, onda poboljšano, *Slavi*, *Slaveni*.³⁰

4. U vezi s gornjim, neobično je i nazivanje: *Sclavinica* *terra*, *Sclavinica* *regna*, *Sclavinica* *lingua* (narod), *Sclavinorum* *gens*, u pismima istoga Ivana X. mjesto *Sclavi*, *Sclavorum* *regna*, *Sclavica* *lingua*, kako se je općenito pisalo na zapadu osobito u rimskoj kuriji.

Ovo su sve formalni nedostaci, ali oni imaju svoju realnu važnost, jer, kako je kompilator u ovim stvarima slijedio mentalitet svoga vremena, mogao ga je slijediti i u drugim, važnijim, te se više ne zna, što je točno, što nije.

Iz samih ovih razlaganja može se zaključiti, ako se umetak kompilatora iz XVII. vijeka o splitskim saborima može uzeti za historijski dokumenat, taj je tek drugoga ili trećega reda. Imade veoma relativnu dokaznu vrijednost; i to samo onda, ako biva i s druge strane potvrđen.

Nema nigdje spomena, da bi se bio držao u Splitu kakov sabor ili sinod za Pape Ivana X. za hrvatskog kralja Tomislava i za nadbiskupa splitskoga Ivana II. (924.—28.). Nema nigdje

³⁰ Vidi Doc. u indexu pod riječ: *Sclavi*, *Sclabini*. Za naziv hrvatskoga jezika u doba Ivana Lucića ovaj piše: *Nunc, t. j. u njegovo doba, apud Latinos lingua Slava, ut plurimum, antiquo nomine regionis illyrica vocatur. Usuque receptum est, quod latine illyricam linguam, idem italice Schiavam, vel Schiavonam significet. Dalmatae tamen ipsisque contermini Slavi, linguam slavam non dicunt, sed Hrvatam vel srbglam, prout cuiusque dialectus est. (Sad, kod Latina, slavjanski jezik, kao obično se zove po starom imenu kraja, ilirski, Isti taj jezik talijanski se zove Sclavo ili Schiavo. Dalmatinci pak i njihovi susjedi Slaveni, ne zovu jezik imenom slavenski, nego hrvatski ili srpski, prema tomu, kakov je čiji dijalekat.) De Regno Dalmatiae et Croatiae. L. VI. Gl. IV. str. 281.*

spomena, da je Papa Ivan X. pisao kakovo pismo hrvatskomu vladaru, hrvatskom ili dalmatinskom kleru, da je poslao u Dalmaciju svoje legate, biskupe Ivana, Leona, Madalberta, niti imade traga kakovom dopisivanju Pape Leona VI. sa dalmatinskim biskupima. Pontifikat Ivana X. nije ostao u povijesti nepoznat. Poznata su i njegova pisma, i sabori, koji su održani za njegova pontifikata, i legati, koji su ga zastupali, i kanoni, koji su bili stvoreni. Samo ovaj navodni sabor splitski ostao je nepoznat svakomu, ne samo Luitprandu, ne samo Floardu, biografima Ivana X.,³¹ nego i našem Tomi Splićaninu, koji znade za Tomislava, znade za nadbiskupa Ivana II. njegova savremenika; ali ne zna za kakov sabor držan u njihovo doba, isto onako, kako ne zna kompilator iz XVII. vijeka za sabore držane u Splitu za Ivana III. nadbiskupa splitskoga, za Krešimira hrvatskoga kralja, a o kojima nam znade pripovijedati arcidjakon Toma.³²

Farlati, braneći autentičnost stvarnu akata splitskog sabora za Tomislava, Ivana II., nadbiskupa i Ivana X. Pape, navodi unutarnje argumente iz samog spisa, pa veli, da je sve u njemu u potpunom skladu, kongruentno: i predmet (*capitulum*), i osobe i vrijeme.³³ Te iste razloge navodi i Rački, za njim i Šišić, koji je osobno pregledao kompilaciju Barberini.³⁴

Svrha je ove rasprave dokazati, da baš ta argumentacija ne stoji. Oni zaključci splitskoga sabora i ona papinska pisma, koja ih prate i tumače, ni po vremenu, ni po osobama nikako ne spadaju u početak X. vijeka.

³¹ Luitprand r. u početku X. vijeka u Paviji subdijakon u Toledu, dijakon u Paviji, kasnije biskup u Kremoni, od veoma odlične porodice. Otac mu je bio poslanik cara Berengara, on sam je vršio tu službu carskog poslanika u Carigradu. Veoma naobražen i pronicav. Napisao je povijest svoga vremena. *Historija imperatorum et regum*, kojoj nadoda vrstu memoira pod naslovom »Antapodosis«. U ovim je iznio veoma ružnih stvari o nekim Papima IX. i X. vijeka. — Rohrbacher: *Universalgeschichte der katholischen Kirche*. XIII. Bnd., str. 354. i sl. — Floardus r. u Epernay 894., umro 966., svećenik, kanonik, klasično naobražen, vješt diplomata, poslanik kod cara Ottona I. Napisao: »*Liber de Romanis Pontificibus*« od Petra do Leona VII. De Christi triumphis; *Chronicon sive annales ab anno 817.—966.* Rohrbacher, *ibid.* str. 357.—358.

³² *Historia Salonitana*, str. 49. i sl.

³³ *Illyricum Sacrum* III., str. 107.

³⁴ Priručnik, str. 152.

Prije nego stanem analizirati pojedine od onih 15 zaključaka, moramo istaći, kako nije nikako moguće pomisliti, da je Ivan X. sazvao onaj crkveno-politički sabor u Splitu god. 924.—28. Nije imao onda vremena, da se bavi ovako zamašnim pitanjima i onako ustrajno, kako navodna pisma dokazuju. Baš u doba između 922. godine i smrti Ivana X. imao je on da izdrži borbu proti Marociji i njezinom drugom mužu, vojvodi od Toskane Gvidu. Papa je morao tražiti saveznika i pomoćnika na obranu života, koji mu je bio neprestano ugrožen. Smrt cara Berengarija (924.) otela je Papi jaku potporu. On traži pomoć grofa Huga od Arlesa, kojemu obećaje gospodstvo nad sjevernom Italijom. Ali mu ni taj nije pomogao. »Pornokratija« Teodore-Marocije-Teodore ml. za koju Luitprand bješe rekao, da ga je digla na papinsku stolicu, pod vodstvom Marocije ga je digla sa ovoga svijeta. Po vijestima Luitprandovim Ivan X. bio je utamničen već god. 924. i usmrćen.³⁵ Premda se historiči prepiru o načinu njegove nasilne smrti i o točnom vremenu, kad se je ona zbila, ipak stoji, da su posljednje godine njegova pontifikata bile za njega tako burne, da mu nisu mogle dozvoliti, da sazivlje u Splitu crkvene sabore i da raspravlja o autorstvu glagolice! Ni drugdje u ono vrijeme povijest ne bilježi nikakovih sabora crkvnih niti bilo kakovu djelatnost pape Ivana X. Njegova djelatnost svršava god. 922.

Proučavajući one kanone splitskoga sabora i uspoređujući ih s duhom vremena u katoličkoj Europi, s radom rimskih Papa, sa pitanjima, koja se ondje riješavaju, moramo doći do zaključka, da oni splitski kanoni ne mogu biti stariji od prve polovice XI. vijeka.

Prema tomu, ako u njima imade autentična jezgra, onda su ono kanoni splitskoga sabora, držana za splitskoga nadbiskupa Ivana III. god. 1059. i za kralja Krešimira, kako ćemo se поближе osvjedočiti.

Rasprave o apostolicitetu pojedinih crkava, kao i rasprave o liturgiji i o liturgijskom jeziku u vezi sa jedinstvom crkve spadaju u XI. vijek, kad su se stvarali takovi kanoni u u Španjolskoj i u Franceskoj i drugdje. U X. vijeku nije nikomu palo na pamet, da povede borbu za jezično jedinstvo

³⁵ Rohrbacher: op. cit. XIII. Band., str. 480. i sl.

katoličke crkve. Neka se usporede 59 Kapitula crkveno-nacionalnog sabora držana u Triburu u proljeće 895., za tim zaključke sinoda u Altheinu god. 916. za pape Ivana X., kojega je zastupao njegov legat Petar, biskup Orte, gdje je bilo izrađeno 38 Kapitula,³⁵ neka se uporedi i znameniti sabor držan u Španjolskoj za nadbiskupa Sisenada, pod predsjedanjem papina legata Jane-liusa, god. 917., pa će se vidjeti bjelodano, kako se ni duh, ni sadržaj zaključaka navodnog splitskog sabora god. 924.—28. ne slaže nikako ni s duhom ni sa sadržinom ovih autentičnih saborskih kanona. Dapače jedna činjenica se mora istaknuti. Na saboru držanu u Španjolskoj bio je donesen ritual one crkve još iz vremena Gota, za koji rekoše neki zeloti, da ne sadrži katoličku istinu. Legat ga odnese sa sobom u Rim, ondje ga dade prevesti na latinski jezik, i kad bi pročitao njegov prevod, papa Ivan X. ga odobri i pošalje natrag biskupu Sisenadu. Za jezik španjolske liturgije nije se niko prepirao. Nikomu nije padalo na pamet, da traži uvođenje latinskoga jezika. Papa je blagoslovio njihov mozarapski obred i jezik, kad se je uvjerio, da je sadržina katolička.³⁶

*

Tko je zaronio u povijest katoličke Crkve u Dalmaciji, a osobito u Splitu, kroz srednji vijek i kasnije do pada mletačke republike, tko je zavirio, i po Farlatiu, u djelovanje zadarskih i splitskih nadbiskupa, taj na prvi pogled vidi, da kanoni navodnog splitskog sabora iz god. 924.—928. ne spadaju nikako u onu duboku starinu; vidi, da ih je složio čovjek, koji je živio poslije biskupovanja Bernarda Zane i Andrije Cornelia; dakle, poslije prve polovice XVI. vijeka.

Uzmimo pod analizu samo kanone X., XI. i XII.³⁷

³⁵ Hefele: *Koncilien Geschichte* IV. Bud., str. 556. — Rohrbacher: *op. cit.* XIII. Bud., str. 463.

³⁷ X. »Ut nullum (?) episcopus nostrae provinciae audeat in quolibet gradu sclavinica lingue promovere: poterit tamen in clericatu et monacatu Deo servire. Nec in sua ecclesia sinat eum missam facere, praeter si necessitatem sacerdotum haberet, per supplicationem a romano pontifice licentiam ei sacerdotalis ministerii tribuat.«

XI. Ut episcopus Croatorum, sicut omnes, nostrae ecclesiae metropolitanae subesse se sciat.

XII. Quodsi rex et proceres Croatorum omnes dioceses episcoporum intra limites nostrae metropolitanae suo cupiunt vindicare pontifici, nullus

Canon X. glasi: »Nijedan biskup ne smije nikoga rediti slovenskim jezikom«. Ovo je rečeno posve u redu. Apodiktično se brani biskupima dijeliti redove na slovenskom jeziku. U duhu papinskih pisama, gdje se govori, da je Sclavica littera (ondje baš govori: sclavinica) heretičkog podrijetla, da ju je izumio i uveo heretik Metod, glagolica, kao djelo heretika, mora se isključiti iz katoličke crkve. Isključenje je radikalno, jer se onemogućuje za uvijek, kad se nalaže biskupima, da prestanu dijeliti redove i konsekrirati svećenike u tom jeziku.

Ovaj zaključak stoji u suglasju s onim od god. 1059., koji glasi: »Zabranjuje se promicati Slave na crkvene redove, ako ne nauče latinski«. ³⁸ Ovako se stvaraju kanoni. Pitanje se riješava načelno.

Nu poslije ovog načelnog riješenja, dolazi onaj fatalni »ali«. Dolazi iznimka. Taj Sclavus, veli se dalje, kojemu se brani promocija hijerarhiji, neka Bogu služi kao prosti klerik ili monah. Tko ne zna latinski, neka pođe u fratre. Kad se ovakova načelna riješenja izdaju, onda se ne iznose nikakove iznimke. Niti smije biti iznimaka ni za fratre ni za klerike. »Ako biskupi imaju potrebe svećenika neka se obrate na papu, da im dozvoli upotrebiti slovenske svećenike za službu u crkvama«.

Ovim je sastavljač kanona otvorio širom vrata upotrebi slovenskog bogoslužja. Zabranjuje se slovenska misa u načelu, kao heretička. Ali ako biskup treba slovenskih popova, tad se može uteći papi, i ovaj neka mu izdade heretičku dozvolu!!

Ovaj kanon je jednak onim naredbama splitskih nadbiskupa Bernarda Zane i Andrije Cornelia, iz godina 1511. i 1535. ³⁹ Prvi brani tumačenje svetog pisma na ilirskom jeziku, osim

ex nostris, per omnem provinciam eorum, neque regenerationem faciat, neque ecclesias vel presbyteros consecret. Tamen in suis sedibus commorantibus, pro animae opus, si quis ad nos accesserit, et consecrari, et regenerari et chrisma sibi dari poposcerit: absque scrupulo omni, per totam provinciam, ipsa tribuant. De caetero autem cum suo pontifice Deo reddant rationem de his omnibus, quae in eis christianae religionis dogmati defuerint. Nostra coram Deo conscientia est absoluta.

XIV. Ut heredes suos et servos suos litterarum studiis tradant quicumque christianitatem perfectam habere cupiant: ut, illi eos instanter corripiant, et ipsi eos libenter exaudiant, non ut peregrinos sed ut proprios.

³⁸ Š i š i ć: Priručnik, str. 236.—240.

evanđelja, poslanica, ispovijedi i pričesti i popijevke za pokojne. A drugi zabranjuje slovenskim svećenicima postignuće većih beneficija kao kaptolskih sjedala i dušobrižničkih župa u boljim mjestima, »osim ako uzmanjka latinskih svećenika«. ³⁹ Takovih ograničenja je izdao i nadbiskup zadarski Valaresso uz iznimku, ako je potreba svećenika. ⁴⁰ I sve naredbe, kojima se ograničuje slovenska služba imadu klauzulu: nisi necessitatem sacerdotum haberet«. Dok je razumljiva ova klauzula u XVI. vijeku, ona je bez smisla u X. vijeku. Dok je shvatljivo da jedan biskup izdaje naredbe relativne vrijednosti, koje se imadu upotrebiti prema prilikama, za saborski kanon je takova neodlučnost neshvatljiva. C a n o n i riješavaju načelno stvari, riješavaju ih pod zapelom anateme, ili izopćenja. Biskupska naredba je disciplinska, saborski c a n o n je načelne naravi.

Za to ovaj X. c a n o n nije mogao nastati ni u X. ni u XI. vijeku, ni u opće u bilo kakovom saboru.

C a n o n XI. glasi: »Neka biskup Hrvata znade, kao svi mi, da je podložan našoj metropolitskoj crkvi«.

A slijedi XII.: »Ako kralj i knezovi Hrvata žele sve dijezeze biskupa u granicama naše metropolije podvrći svomu biskupu: niko od naših, uzduž cijele pokrajine njihove, ne smije niti krstiti niti posvećivati svećenike ni crkve. Ipak, stojeć u svojim rezidencijama, ako ko za duhovnu potrebu pristupi k njim i zatraži posvećenje, krštenje i potvrdu, neka »bez ikakova skrupola, po cijeloj provinciji, to dijele. U ostalom, neka oni sa svojim biskupom dadu o svemu Bogu račun, što bude uzmanjkalo u pouci kršćanske nauke. Naša je savjest pred Bogom čista«.

³⁹ Farlati: Illyr. Sac. III., str. 431.—446.

⁴⁰ Statuimus et ordinamus quod de cactero aliquis sacerdos de Littera Sclava non audeat vel preasumat in aliqua ecclesia civitatis jaderensis celebrare missarum solemnia sine nostra, vel vicarii nostri, licentia speciali petita et obtenta... intelligendo tamen quod si aliquis presbyter de Littera Sclava assumptus fuerit in gremium Capituli nostri idem presbyter non intelligatur subiacere huic ordini quousque fuerit de dicto Capitalo, »Zara Cristiana« I., str. 132., god. 1460. I ograničivanja izdana u saborima dijezezan- skim za slavensku misu u gradovima uvijek su uvjetovana. Tako sabor god. 1566. zabranjuje hrvatsku misu u zadarskim crkvama, osim u crkvi sv. Šimuna, sv. Trojstva i prigodom svećanih sprovoda. Daleko smo od općenite zabrane i načelne osude!

Neka se nade u bilo kojem saboru, da je ovakov zaključak bio stvoren.

Nije ovo prijetnja ili aluzija na zahtjeve mletačkoga patrijarha početkom XVII. vijeka.

Iz stilizacije se vidi, kao da su ovdje dva protivna tabora a ne crkveni sabor. Sabori istupaju kao cjelina, kao »catholicorum collectio«. A ovdje se govori partizanski Na jednoj strani kao da stoje biskupi dalmatinski: nos, nostra ecclesia metropolitana, a na drugoj strani se suponira episcopus Croatorum, rex et proceres Croatorum. Takov stav ne dolikuje crkvenom saboru, na kojem su prisutni jedni i drugi i gdje se zajednički, kao sabsorsko tijelo, izdaju naredbe i zaključke. Ovi zaključci izgledaju zapovijedi dalmatinskih, latinskih, biskupa hrvatskomu biskupu i kralju i knezovima, a ne crkveni Canonii. Toga primjera nema u povijesti koncila.

Druga je opaska još važnija. Suponira se slučaj, da hrvatski kralj i hrvatski knezovi savkolik teritorij izvan gradova podvrgnu biskupu Hrvata. O takovim namjerama nema primjera ni dokaza u povijesti. Niti je supozicija moguća, jer nisu kraljevi ni knezovi u nijedno doba povijesti određival teritorijalnu jurisdikciju biskupa.

U toj neopravdanoj supoziciji biskupi se stavljaju u pozu pasivne rezistencije. Ovo je prvi primjer štrajka. Oni se prijete, da neće u tom slučaju posvećivati hrvatske svećenike i hrvatske crkve. U kakovom skladu stoji ova prijetnja sa zabranom canona X. da se ne posvećuju više hrvatski svećenici?

Ondje se veli, da nijedan biskup »nostrae provinciae«, ne smije u slovenskom jeziku posvetiti svećenika, a ovdje se prijeti, ako im se suzi teritorij dijeceze da Hrvata ni hrvatskih neće posvećivati. Ako je bilo zabranjeno, da se Hrvati posvećuju za svećenike, i naređeno, da se njihove crkve zatvore, onda nema smisla prijetiti sa štrajkom ili pasivnom rezistencijom, ako se biskupima suzi dijeceza.

Ovaj stavak suponira, da su gradski biskupi polazili na krajinu i ondje posvećivali crkve i svećenike, dijelili potvrdu, propovijedali kršćanske istine. Prijete se sada da će ovo sve uskratiti!

U istinu su gradski biskupi, poslije provale Turaka, kad su biskupije na kopnu bile uništene, kad su stare crkve razorene, a narod ostao bez biskupa i bez svećenika, obilazili narod, hodili su u nutrašnjost sve do u Bosnu, Hercegovinu i Albaniju i vršili biskupsku službu. Ovo je razumljivo za XVI. vijek, ali nije za X. ni za XI.

Kažu, malo kršćanski, ovi navodni saborski oci, da će ostati u svojim rezidencijama; ali ako ih ondje tko potraži za konsekraciju, za kršćenje, za pomazanje, da će im udijeliti.

Iz ovoga se vidi, da su stupali k biskupima u gradove i kandidati za svećeničku čast, i da su dobivali konsekraciju. To je moglo biti samo poslije XVI. vijeka.

Kršćani, koji su primali u gradovima redove i sakramente, nisu dobivali na brzu ruku i nužnu poduku. Za pomanjkanje nužne poduke ovi navodni saborski oci bacaju odgovornost na hrvatskoga biskupa, na hrvatskoga kralja i na hrvatske knezove!

Ni ova dva zaključka XI. i XII. ne mogu nikako spadati ni među c a n o n e jednog ozbiljnog crkvenog sabora, a najmanje pak u X. ili u XI. vijek.

K XIV. c a n o n u je nadodan jedan dodatak, koji očevidno ne spada ni u zaključak sabora, ni u ovaj X. vijek. Taj dodatak u zaključku glasi: »Neka svoju djecu i svoje djetiče (heredes et servos) dadu u nauk, tako da ovi poučeni, uzmognu kasnije poučavati i koriti svoje rođake, koji će ih slušati kao svoje, i njima će se radije pokoravati nego stranima«.

Ovaj dodatak je mogao nastati u ono teško doba XVI. vijeka i kasnije, kad je nestalo svećenika po selima. Gradski svećenici nisu htjeli nikako da služe po selima. Crkava nije bilo, ili u veoma derutnom stanju. Župnih stanova nigdje. Prihoda veoma malo. Trebalo je stvarati svećenike od seljačkih sinova, koji su mogli stanovati u roditeljskoj kući i živjeti kao i njihova rodbina. Radi toga su se biskupi brinuli da odgoje nekoga iz seljačkih kuća za svećenika. Ali su ih morali dobiti od roditelja.

Pošto nisu mogla seoska djeca dobiti svu nužnu naobrazbu kod kuće, od svećenika seljaka, osjetila se je potreba posebnih sjemeništa za njihov odgoj, tako su nastali zavodi u Zadru i u Priku kod Omiša »pro clero illirico«.

Ovaj dodatak k c a n o n u XIV. ne imade smisla u X. vijeku. Osobito nema smisla njegova motivacija: tako će oni

(svećenici) njih (rođake) neprestano koriti, a ovi (to jest roditelji) rado će ih slušati, jer ih neće smatrati tudincima nego za svoje.

*

U posljednje vrijeme se navodi jedan dokaz za autentičnost akata navodnog splitskog sabora (924.—928.), za koji vele, da je odlučan. Našli su naime u jednom spomeniku god. 933. spomenuto ime papinskog legata Madalberta poslana u Carigrad.⁴¹ Time bi bio dokazan historicitet do sada nepoznata lica a spomenuta u ovim našim aktima. Nepoznat je ostao historicitet poslanika Ivana, Leona, Duke. A za Madalberta se je našao spomen.⁴¹

Ali iz toga, što je utvrđen historicitet do sada nepoznate osobe ovih akata, ne slijedi nipošto da je utvrđen historicitet samih akata. Kao što historicitet Ivana X., Tomislava kralja i kneza Mihajla, nadbiskupa Ivana splitskoga nije nikakov argument za autentičnost spornih akata, tako ništa ne daje veću vrijednost tim aktima, ako se je pronašlo da je i Madalbertus historijska ličnost.

Šišić nastoji spasiti autentičnost umetaka samo u koliko se tiče isprava i spisa time, što nije moguće pretpostaviti onoliko učenost i onako opsežno znanje u falsifikatoru, kakovo izbija iz onih umetaka. Nu kad se pomisli da baš iz vremena postanka ovoga falsifikata Ivan Tomko Marnavić je mogao uspješno falsifikovati starinske Bulle, onda ovaj argument ne vrijedi ništa.

Iz svega do sada razložena može se sa najvećom vjerojatnošću zaključiti, da je kompilator odtrgnuo iz Tomina djela Glavu XVI. u kojoj je govora o splitskim saborima, o zabrani glagolice, o ukinuću i uspostavi ninske biskupije i o Grguru Ninskomu, te da je sve ono preradio na svoj način i prenio u doba kralja Tomislava, u doba malo dalje, tamnije, gdje je lakše moguće izvesti ovakov jedan falsifikat.

Oni koji brane autentičnost spornih akata i pisama, moraju tvrditi, da je glagoljica u Dalmaciji dva puta zabranjena. Moraju se uteći teoriji dualizma. Dva puta sabori, dva puta zabrana, dva puta borba i dva puta pobjeda. To nije potrebno.

⁴¹ Šišić: Priručnik. str. 236.

II.

Stari slovjenski jezik i pismo u bogoslužju.

Prije nego li udemo u jezgru pitanja, kojim se zanimamo: kako je naime došlo sredinom XI. vijeka do onih oštih vjerskih sukoba u cijelom hrvatskom kraljevstvu: *m u l t a s c a n d a l i m a t e r i a i n t o t o r e g n o f u i t e x o r t a*«, nužno je, da se pozabavimo u kratkim crtama postankom slovjenskog bogoslužja i slovjenskog pisma među Hrvatima.

Kad je nastalo takozvano glagolsko pismo i slovjensko bogoslužje?

Pod slovjenskim pismom moramo razumjeti t. zv. glagolicu, ili pismo, kojim su se služili Hrvati i za crkvene i za civilne potrebe od pamtivijeka, a koje je prestalo, sa svim, najnovijim izdanjem slovjenskog misala i hrvatskog rituala tiskanih latinskim pismenima.

Danas je općenito mišljenje, da je Konstantin Filozof sin Solunjanina Leona, prozvan u kaluđerstvu Ćirilo izumio slovjenska pismena, koja se zovu glagolica, da je on preveo sveto pismo i sve liturgične knjige na slovjenski jezik, da je on prvi počeo se služiti tim pismenima i tim jezikom u obavljanju crkvenih čina.

Ovo se je mišljenje razvilo u brojnim raspravama i utvrdilo tokom XIX. vijeka. Na osnovi tih rasprava i nastalog općeg uvjerenja raširio se je i među Hrvatima kult svetih solunskih apoštola Ćirila i metoda, koji su proglašeni za apoštole svih Slovjena i za njihove prosvjetitelje.¹ Narodne prosvjetne ustanove bjehu postavljene pod njihovu posebnu zaštitu, a njihov blagdan bi proglašen posebnim narodnim blagdanom.

Ispitajmo malo te tvrdnje i podvrgnimo ih potrebnoj kritici

Ivan Lucić, koji je poznao sve naše starije pisce, ne zna, kada ni kako je nastalo slovjensko bogoslužje. On predpostavlja

¹ Jagić: »Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga«, Zagreb 1867., str. 37. i sl. — Prodan: »Borba za glagolicu« I. dio, Zadar 1900., str. 3. i sl.

da je slovjski jezik ušao u bogoslužje nečijom dozvolom. Čijom? On toga ne može kazati.²

Lucić utvrđuje svoje i općenito neznanje u pitanju: kada i kako je počelo slovjsko bogoslužje. On ovu tvrdnju ističe endje, gdje tumači i nadopunjuje XVI. Glavu Tomine povijesti, u kojoj je govora o slovjskom bogoslužju i o njegovoj zabrani u doba Pape Nikole II. god. 1059.—1060.

Ni Toma Splićanin (1200.—1268.) ne zna, kad i po komu je počelo slovjsko bogoslužje. Toma daje za puku priču (dicebant enim) tvrdnju, da je Metodije neki (o Ćirilu nema spomena) pronašao reperit glagolicu litteras Ootlicas. sa svim ostalim, što se je pričalo u XI. vijeku o postanku slovjskog bogoslužja, da ga se uzmogne opravdano ukinuti.³

Pri ovoj točki Tomine povijesti Lucić veli, da se ne zna početak slovjskog jezika u liturgiji.

Od kad je Lucić napisao, da je nepoznato kada i kako je počelo slovjsko bogoslužje do najnovijih priznanja akademika Tome Maretića poteklo je više od dva i po vijeka. I ovaj naš akademik, koji je živio i srastao se sa predrasudom, da je Ćirilo solunski izumitelj slovjskog pisma i začetnik slovjskog bogoslužja, u »Zborniku kralja Tomislava« napisao je raspravu, koja nije daleko, u zaključcima, od gornjeg Lucićeva priznanja.⁴

Maretić priznaje, da izvori, koji spominju postanak slovjskog pisma, to čine tako nejasno, da se ne može zaključiti, kakovo je pismo izumio Ćirilo. Neki izvori govore posve neodređeno, da je Ćirilo našao: »invenit«, »reperit«, »ekseuren«; a drugi vele, da je Duh sveti objavio, otkrio u molitvi Ćirilu pismena slovjska. Sve same priče.

² Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae Libri sex«, Amstelodami 1668., str. 470. Notae ad Historiam Thomae Archidiaconi: »Quomodo autem, quandove Slavis indultum permissumve fuerit divina mystaria Slavonica lingua celebrare non constat.« Ni Papa Grgur VII. ne zna za početak slovjskog bogoslužja, kako se vidi iz njegova pisma Vratislavu, češkomu vojvodi, što ga Lucić donosi na ovom mjestu.

³ »Dicebant enim gotticas litteras a quodam! Methodico heretico fuisse repertas, qui multa contra catholicae fidei normam in eadem Slavonica lingua mentiendo conscripsit. Quam ob rem divino iudicio repentina dicitur morte fuisse damnatus«. Histor. salon., str. 49.

⁴ Maretić: »Prvi spljetski sabor i glagolica«, rasprava u »Zborniku kralja Tomislava«, izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1925., str. 385.—390.

Historijska misija solunske Braće k moravskim Slavenima da ih poučavaju u vjeri kršćanskoj, ništa ne dokazuje u pitanju postanka slovjenjskih pismena. Ni pismo Pape Ivana VIII. kralju Svetopuku iz god. 880., kojim hvali što je pokojni Konstantin Filozof pronašao »Sclavinicae litteras«, te odobrava da se tim jezikom i dalje slavi Boga, ništa ine dokazuje o postanku ovih pismena.⁵

Po izvorima i po samoj logici stvari, Ćirilo je u kozarskoj zemlji od »nekoga čovjeka dobio psaltir i evanđelje napisano ruškim pismenima«. Ovaj čovjek ga je naučio pismena čitati i razumjeti ovaj jezik.⁶

Maretić živi u predrasudi, da je Ćirilo svakako izumio jedno pismo, premda nema historijskoga izvora za to; premda izvori govore, da je on n a š a o pismena. Pa kad nema historijskih dokaza da je Ćirilo izumio glagolicu, onda Maretić se utiče kijevskom i praškom fragmentu glagolskog pisma. On veli, da imade sigurnih dokaza, da oni sami ili njihovi originali s kojih su prepisani, potječu iz vremena, koji je vrlo blizu vremenu Ćirila i Metoda, dakle još iz konca IX. vijeka. Pošto su ti stari fragmenti napisani glagolicom, to je onda Ćirilo izumitelj glagolice!

Ovaj zaključak je šaka u oči zdravoj logici. Ovi fragmenti svojom starinom dokazuju samo to, da je glagolsko pismo bilo u porabi već koncem IX. vijeka. Ništa drugo. A tko je to pismo izumio, kada je ono nastalo, fragmenti ne dokazuju.

Zdrava logika ne dopušta mogućnost, da je Ćirilo izumio, iz novu stvorio, bilo kakova pismena, da je tim pismom napisao sveto pismo i liturgičke knjige u onom kratkom razdoblju, koje mu određuju legende i priče.

Za izvedenje ovako velikog posla, nije dosta nekoliko mjeseci, koliko ih određuju legende i priče; nego nije dosta niti

⁵ Treba samo pažljivo čitati ovaj stavak: »Litteras Sclavinicas a Constantino quonda Philosopho repertas, quibus Deo debite laudes resonant ut in eadem lingua Christi Domini nostri praeconia et opera enarrantur iubemus«. Prodan op. cit. prilog B, str. 72. Ovdje papa pobija mišljenje, da samo tri privilegovana jezika postoje u crkvi Božjoj. On dokazuje, da se usvim jezicima može obavljati svaki crkveni obred. One riječi: litteras Sclavinicas, za koje veli, da ih je pronašao repertas, pokojni Konstantin Filozof, ne mogu značiti baš pismena nego jezik. kako izričito veli dalje.

⁶ J a g i ć: op. cit. str. 52.

cijeli jedan čovječji vijek, i najdulji vijek, a kamo li kratki vijek Konstantina Filozofa prozvana Ćirilo. Izumiti posve nova pismena, otvoriti za nje školu, ustanoviti skriptorij za prepisivanje potrebitih knjiga; za tim prevesti Sveto Pismo i sve potrebite liturgične knjige na jezik onda još nedotjeran; mučan je posao, za koji nije dostatan ni vijek nekolicine savremenika doraslih i vještih ovakovu poslu!

Stoga ništa naravnije nego li da je Ćirilo sve to n a š a o (reperit) već gotovo, kako kažu i same legende. On je rano naučio taj jezik govoriti, pismena čitati kako ga bješe učio onaj nama pobliže nepoznati čovjek. Ništa naravnije nego da je on ono sve odnio sa sobom u Moravsku i ondje, mjesto da uči grčka ili latinska pismena slavensku djecu, učio ih je pismena slovjen-ska. Za one, koji ne poznaju nikakovih pismena, sve je isto učiti se ovoj ili onoj azbuki. Imao je odmah za porabu i knjige, koje su morale nastati prije njegova poslanstva u Moravsku.⁷

I djelovanje Ćirila i Metoda u Moravskoj propade: p e r d i d e r u n t o p u s. Pokušaj, da presade onamo ovu biljku: staroslovjenska pismena i službu Božju, odmah poslije njihove smrti propane bez traga.

*

Pri istraživanju početaka staroslovjenskog jezika u bogoslužju pogrešna je pretpostavka, koje se drži i Lucić, da je ovaj jezik uveden u Crkvu po nečijem indultu, privilegiju, dozvoli.

Indultima i privilegijama nije nastao nikakov crkveni obred. On je kasnije mogao dobiti odobrenje od vrhovne crkvene vlasti u danom slučaju dvojbe, kao što ga je dobio slovjen-ski jezik od Pape Inocentija IV. 1248. i 1252. godine. To je odobrenje uslijedilo naknadno, na jednu pozitivnu predstavku od strane omišalj-skih monaha i senjskoga biskupa. Ali i bez toga i prije toga odobrenja i blagoslova postojala je posve zakonito katolička litur-gija na slovjen-skom jeziku. Inocenco IV. je samo odobrio go-tovu činjenicu.

Povijest ne pozna, da je ijedan liturgički jezik, a imade ih nekoliko, prije uporabe dobio odobrenje ili dozvolu od Pape.

⁷ Vidi opširnije ovo pitanje obrađeno u »Nastavnom Vjesniku« g. 1927., sv. V. i VI., u mojoj raspravi: »Jesu li Ćiril i Metod prosvjetitelji Hrvata«, str. 168. i sl.

Početak svakog liturgičkog jezika ide skupa sa prelazom dotičnog naroda s poganstva na kršćansku vjeru. Tako je moralo biti i sa slovjenkim jezikom. Hrvati su se morali služiti slovjenkim jezikom u bogoštovlju, od kad su primili kršanstvo. A pismena morali su imati od prije, jer ih ne bi išli stvarati naknadno.

A prelaz Hrvata iz poganstva na kršćanstvo, po Tomi Splanininu, datira još prije njihova dolaska u današnju postojbinu. On izričito tvrdi, da su bili kršćani, veoma prosti i neuki i arijanstvom zatrovani, kad su ovamo stigli.⁸

Kad su zaposjeli Dalmaciju, Papa posla k njima svoga poslanika Ivana iz Ravene, koji je imao brigu, da ih s arijanstva prevede u katoličku crkvu. I to mu je pošlo za rukom. On je oživio stare biskupije, on je osobito oživio solinsku nadbiskupiju i postade prvi nadbiskup poslije razorenja stare metropole sa sijelom u Splitu. On je najprije preveo na katoličanstvo hrvatske knezove i banove, za tim malo po malo cijeli narod. On je bio za Hrvate ono, što je bio za zapadne Gote u Španjolskoj Leander, biskup seviljski 567.—596., prijatelj kralja Rekareda, pod kojim je dinastija, a š njom cijeli narod, s arijanstva prešao na katoličanstvo. Ono, što Porfirogenet priča o pokršćivanju Hrvata u tri različite epohe: za cara Heraklija u VII. vijeku, za kneza Borina u VIII. vijeku i za cara Vasilija u IX. vijeku, nije drugo nego krivo prikazanje prelaza Hrvata s arijanstva na katoličanstvo.⁹

Danas je izvan svake sumnje, da su Hrvati u drugoj polovici VII. vijeka bili ne samo kršteni, nego u vjerskoj podložnosti sv. Petru i rimskoj Stolici za cara Konstantina Pogonata (668.—685.) i za Pape sv. Agatona (678.—681.) s kojim ovaj sklopi ugovor proti ratu oko g. 679. (Vidi St. Sakač: Predavanje prigodom jubileja Pija XI.).

Samo oni, koji predpostavljaju da su Hrvati došli pogani, istražuju doba njihova krštenja. Ali i to spada među predra-

⁸ »Et quamvis pravi essent et feroces, tamen christiani erant, sed valde rudes. Ariana etiam erant labe aspersi«. *Hist. Salon.* str. 26.

⁹ »Sacrum baptismi a summo Pontifice petierunt, missique episcopi eos baptizarunt, principatu tenente Porino.« *Constat. Porphyrogeniti: De administrando imperio, u Docum.* str. 329.

sude, da su Hrvati došli kao pogani, a ne kao kršćani, makar »prosti i neuki, makar i »arijanstvom zatrovani«.

Ivan Ravenjanin je našao katoličkoga svećenstva i naroda u gradovima primorskim, s kojima se je najprije stavio u dodir. A našao je pomiješane i Hrvate Arijanace. Oni katolici su vršili bogoslužje latinski, jer su bili preostatak starog latinskog pučanstva. A ovi Hrvati, pridošlice i osvajatelji, su vršili arijanско bogoslužje na svome jeziku.

I taj Ivan Ravenjanin izabran od ostataka katoličkog klera u Splitu za nadbiskupa solinskoga, u takovoj časti potvrđen od Pape sa svim pravima solinskih nadbiskupa, »obilazio« Dalmaciju i Hrvatsku, obnavljao crkve, posvećivao biskupe, određivao dijeceze, te malo po malo one proste i neuke ljude prevodio na katoličku vjeru. I tako »propovijedanjem toga Ivana iz Ravene i njegovih nasljednika vode Gota i Hrvata bjehu očišćeni od arijanске zaraze.«¹⁰

Ovo sve se je dogodilo 200 godina prije pojave Ćirila i Metoda na obzoru povijesti.

Nacionalitet dalmatinskih gradova u srednjem vijeku.

»U dalmatinskim gradovima bilo je pučanstvo skroz latinsko, takva im je bila crkva i biskupi i svećenstvo.«¹ Ovako se prikazuje etničko stanje u našim gradovima, pa se onda na ovakvoj podlozi gradi historija, tumače se pisani i klesani spomenici. No pomno ispitivanje najstarijih spomenika dokazuje, da su dalmatinski gradovi, što dublje idemo u prošlost, etnički bili to hrvatskiji.

Prema tomu možemo slobodno ustvrditi, da su dalmatinski gradovi već od IX. vijeka ovamo, pa sve do mletačke defi-

¹⁰ »Etenim per Dalmatiae et Sclavoniae (drugdje: et Croatiae) regiones cicuendo restaurabat ecclesias, ordinabat episcopos, parocchias disponebat paulatim rudes populos ad informationem catholicam attrahebat. Hist. Salonitana str. 33. Malo dalje pak piše: »Postquam autem per praedicationem predicti Johannis ac aliorum presulum salonitanorum duces Gothorum et Croatorum ab Arianæ hereseos fuerint contagione purgati«... ib. str. 35.

¹ M. Perojević: Hiljadugodišnjica hrvatskoga kraljevstva. U »Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku« 1924.—1925. str. 116.

nitivne okupacije (1420.) bili nacionalno u većini hrvatski, da je crkva bila hrvatska, da su biskupi, dok ih je birao narod i domaće svećenstvo, bili Hrvati i da je svećenstvo u većini bilo hrvatsko.

Mi nemamo spomenika pisanih hrvatskim jezikom iz one duboke starine. Nije se čuditi; nemaju ih ni španjolski Goti, ni Langobardi, ni Normani, ni galski Franki, ni istočni kršćanski narodi. Bilo je kod nas dosta spomenika pisanih glagolicom, ali politika Venecije ih je namjerno uništila.² Valjda bi se moglo naći još što god u bibliotekama Venecije i Rima. Ali tko će to istraživati, kad su i domaći arhivi naših gradova neistraženi ležali nekoliko decenija u Zadru i onako neistraženi predani su Italiji?

Nu mi imademo nekoliko, čudnim slučajem, latinskih očuvanih isprava, nesumnjivih svjedoka one duboke prošlosti. I ovi svjedoci, na latinskom jeziku, dokazuju hrvatsku prošlost gradskoga pučanstva, crkve, svećenstva i biskupa od IX. do XII. vijeka po Dalmaciji.

Najstariji domaći spomenik je Trpimirova listina od 852.³ Iz nje možemo mnogo naučiti u pogledu nacionaliteta naroda i svećenstva.

Trpimir sklapa kumstvo s nadbiskupom splitskim Petrom. Ovaj svoga kuma, bana hrvatskoga, pomaže u momentanoj financijskoj neprilici. Onaj se odužuje za tu uslugu i dariva crkvi sv. Domnija jedan svoj posjed sa crkvom sv. Jurja, ne kao povratak duga, nego za svoju zadužbinu: »*pro remedio anime mee*«. Tu darovnicu među kumovima potvrđuje 12 hrvatskih župana i tri svećenika kapelana: Dominik, Ciprijan i Martin. Je li moguće pretpostaviti, da je nadbiskup, s kojim je Trpimir sklopio kumstvo, bio Latin ili da su Latini bila ona tri kapelana, svećenika, učesnika ovog svečanog čina?

Da su splitski nadbiskupi i svećenici bili Latini, bi li Trpimir bi li Muncimir, bi li kasniji vladari i kraljevi i banovi darivali »latinskoj« crkvi, latinskim svećenicima i biskupima ve-

² Cronica Junija Restia u Monumenta Sl. m. Scriptorum. II. izdaje J. Ak. priredio N. Nodilo. 1893. (XXIX. str. 434.).

³ Rački: Documenta, str. 3.—5.

like darovštine? Bi li oni po latinskim gradovima i oko njih gradili manastire, darivali im cijele otoke?⁴

Sv. Krševan i sv. Marija u Zadru, sv. Ivan Evangelista u Biogradu, sv. Stjepan, sv. Marija u Solinu; sve su spomenici hrvatskih vladara. A bi li ih ovi gradili za Latine, svoje dušmane, dušmane svoje narodne hrvatske crkve i hrvatske biskupije? Intimitet između hrvatskih vladara i splitskog svećenstva dokazuje, da su oni bili i rasno jednoga naroda i jedne krvi.⁵

Krsna imena naših gradskih svećenika i biskupa, u koliko nisu kršansko-svetačka, ona su etimološki hrvatska. Mi bismo mogli očekivati, u latinskim ispravama prevod tih imena. I nije isključeno, da su nekoja prevodili, ali ih imademo sačuvanih u izvornom hrvatskom obliku: Miha, Mihoč, Jure i t. d.

⁴ Mislav dariva splitskog nadbiskupa i crkvu splitsku: Docum. str. 3.; Trpimir potvrđuje i proširuje, ib. str. 3.—5.; Muncimir potvrđuje g. 892.: Doc. str. 14.; Jelenica, sestra bana Godemira, dariva o. 1029. samostan sv. Krševana u Zadru svoje dobro u Obrovcu: Docum. str. 38.; Stjepan, ban, dariva sv. Krševanu u Zadru crkvu svoju i tri posjeda s drugim dodacima: Docum. str. 46.; Petar Krešimir daje slobodu samostanu sv. Ivana kod Biograda: Docum. str. 51.; samostanu sv. Petra u Rabu, str. 56.; Crni daje Poljud sv. Stjepanu kod Splita, str. 61.; Mojmir dariva samostanu sv. Ivana kod Biograda, str. 60.; P. Krešimir daje Diklo sv. Krševanu, str. 62.; Krešimir dariva samostan sv. Tome kod Biograda, str. 64.; Petar Crni osniva samostan sv. Petra u Jasenicam, str. 65.; Čika, kraljevska rodica, osniva samostan sv. Marije u Zadru, str. 65.; P. Krešimir dariva ovom samostanu sv. Marije kraljevsku slobodu i egzempciju, str. 66. i jednu zemlju, str. 67. Isti daje sv. Krševanu otok Maun, str. 72. Isti daje slobodu i jednu zemlju samostanu sv. Tome kod Biograda, str. 74. Isti dariva mlinove solinske samostanu sv. Stjepana kod Splita, str. 78. Isti potvrđuje dobra sv. Petra u Rabu, str. 80. Radovan dariva sv. Krševanu u Zadru a kralj uzimlje dar u zaštitu, str. 80., 81. Ovo je tek polovica darovnica, koje registriraju sačuvane listine izdate crkvama i manastirima dalmatinskih gradova. Sačuvale su se, jer su manastiri i crkve imali razloga da ih brižno čuvaju, inače bi bile poginule uslijed progonstvenih odredaba venecijanske republike. Dalmatinski gradovi su pretrpili mnoge političke promjene, pa se nije našlo darovnica ni od mletačkih duždeva, ni od bizantinskih careva, a od hrvatskih vladara toliko!

⁵ Spomenuli smo kumstvo između nadbiskupa Petra i bana Trpimira. Kapelansku i kancelarsku službu na kraljevom dvoru vrše splitski svećenici: Dominik, Ciprijan, Martin, Teodor, Mihač, Ivan, Dragoljub. Osobito dugo je vršio kancelarsku službu »Theodorus splatensis presbyter aulae regiae cancellarius«, Docum. str. 74., 113., 118., 120., 121.

U Rabu u prvoj polovici XI. vijeka imademo biskupa imenom Drago. U Biogradu je istovremeno biskup Dobro, u Splitu nadbiskup Dobralj. Drago je ime arhiepiskopita u Biogradu, prior je gradski jedan Dragoslav, a drugi Drago. Starešica samostana je Dobrica.

U Zadru je u isto doba arcidakon Dobro, arciepiskop Crnek. U Splitu je arhiepiskop Miha, dekan Grubonja. Opatija je Katica i Mirača. Opat se zovu Dobro, Urso očito prevod mj. Medo. U Krku su opati Džriha i Dobrovid.

U Splitu imademo svećenike: Platimisa i Platihleb, natpapa Črnega, popa Miha (Micha filius Jure). »Miha sin Jure«, gdje je pridržana hrvatska forma Jure mj. latinske *Georgii*.

Nije li Crni ime onoga priora iz prve polovice XI vijeka u Splitu, sina priora Prestancija? Nije li Petar Crni onaj bogati splitski građanin, koji sagradi samostan sv. Petra kod Jesenica, prvi narodni mecena valjda i sin Crnoga prvoga, Crnoga, gradskog načelnika?

Kad nalazimo hrvatskih imena na vrhovima gradskog pučanstva, kad ih nalazimo među crkvenim dostojanstvenicima, tko može ustvrditi, da je pučanstvo, da je crkva, da je svećenstvo i episkopat primorskih gradova, sve bilo latinskog podrijetla?

Već u IX. vijeku nalazimo u dalmatinskim gradovima provedenu asimilaciju starosjedilaca sa nadošlim Hrvatima. Starosjedinci su se do IX. vijeka pretopili u Hrvate, *facti sunt gens una, unius loquela, vita moribusque consimiles*, da se poslužimo riječima Tome Splićanina.⁶ Prvi je dokaz u imenima lica. Spomenuli smo nekoliko imena svećenika i dostojanstvenika gradskih.

Najstariji pisani spomenik zadarski je oporuka Andrije priora god. 918. Spominje »Filii mei: Nikephorus, Petrus et Dobrosia«. A među potpisima je tribunus Dobro.⁷

Dovoljno je uzeti u ruke »Index personarum, locorum et rerum« na kraju Račkijeva djela: Documenta, da se odmah vidi, koliko imade ličnih gradskih imena čisto hrvatskog ili slovenskog korjena i značenja.

⁶ H. S. str. 26.

⁷ Docum. str. 17.

A toponomastika je još jači dokaz hrvatstva gradova i njihove okolice. Zablata kod Zadra,⁸ Magera (Mađerovo), Kozica, Sokolka, Ljubac, Žir, Poljane, Podupljine, Kolnik i t. d.⁹

Gdje je god u ispravama govora o lokalitetima, ako ova ne nose imena koje crkve, nego označuje geografski položaj, sigurno je ime slavensko. Dokaz je to apodiktičan, da su se oni nazivi u IX. i u X. vijeku već bili ustalili i uobičajeli tako, da su morali doći i u dotične darovnice, ili kupoprodajne ugovore. Dokaz da je vladao općenito hrvatski jezik.

Iz ove kratke pripomene, koja bi se mogla proširiti veoma mnogo, vidi se, da dalmatinski gradovi u doba od IX.—X. vijeka nisu bili latinski niti im je crkva bila latinska niti njihovo svećenstvo, niti njihovo plemstvo, niti građanstvo.¹⁰

Istina je, da u dalmatinskim gradovima imade od starine neki neprekidni trag latinstva. Tu su stare latinske tradicije, tu je prekomorska kultura i pogdjekoji autentični ostatak latinskog pučanstva. Ali taj ostatak je bio tako malen, da nije mogao oduzeti gradovima njihov nacionalno slavenski karakter. Gradovi, po cijelom svijetu i u svim epohama, imadu po koji dio heterogenog pučanstva. Osobito pak gradovi, koji stoje na granici između dva svijeta, dvije kulture, dvije rase, kao što su stajali Split i Zadar: između slavenstva i latinstva. Takovih heterogenih elemenata je imao i naš Zagreb i to baš latinskoga podrijetla: vicus Latinorum. A ne samo i njemačkoga.¹¹

⁸ Docum. str. 20.

⁹ Docum., str. 28.: »Emi terra a quodam homine Slavonico nomine Sídica qui fuit de loco nominato Kozica. Cijela ova listina iz g. 1000. puna je slavenskih imena lica i lokaliteta.

¹⁰ Da jezik općenja nije bio hrvatski, ne bi se u latinske isprave uvukli nazivi hrvatski, kao na pr.: bravarus: Maiano bravaro (str. 28.); Vilcano bravaro, str. 98. Pa ona fraza, kao: A saline usque ad vinem tlistikose, str. 99. dokazuje hrvatski milieu, u kojem je nastala.

¹¹ Tko bi iz popisa latinskih imena sadržanih u Jirečekovu djelu: »Die Romanen in d. Städt. Dalmatiens«, htio zaključiti, da su dalmatinski gradovi u ranom srednjem vijeku bili rasno latinski gradovi, počinio bi istu pogrešku, koju čine i danas mnogi, kad tvrde, da je Zagreb njemački grad zato, jer imade u njemu i njemačkih imena i njemačkih porodica i njemački se govori i čita. Latinske porodice naših dalmatinskih gradova ranog srednjeg vijeka mogu biti i preostatak latinstva, a mogu biti i kasnije useljene. Ali stoji činjenica, da porodice sa latinskim prezimenima imadu hrvatsko lično ime i obratno.

Kakov je bio liturgički jezik u ovom gradskom milieu-u, to nigdje nije zabilježeno. Mi sami to možemo izvesti iz nekih činjenica.

Biskup ninski Teodozije prelazi s ninske stolice na splitsku. To je bila promocija, kakovih je bilo onda veoma rijetko, ali ih je bilo na zapadu. One se pak nisu mogle provesti bez papinske dozvole.

Oni, koji tvrde, da je ninska biskupija bila hrvatska biskupija, da se je u njoj vršila služba Božja na hrvatskom jeziku, da je Teodozije bio biskup glagoljaš, moraju dozvoliti, da se je onda i u Splitu na istom jeziku vršila služba Božja kao i u Ninu. Biskupi mijenjaju Crkvu, ali ne liturgijski jezik.

Ako su Splićani izabrali Teodozija, ninskoga biskupa, za svoga nadbiskupa, dokaz je, da među ta dva grada nije postojao nikakov nacionalni antagonizam. Izbornici (kler i pučanstvo) Teodozijevi su bili iste krvi i iste rase kao i on sam. Gdje bi Latini birali Hrvata za nadbiskupa?!

I taj nadbiskup Teodozije je ostavio navodno spomenik liturgički na staroslovenskom jeziku: Psaltir, što ga bješe god. 1222. prepisao svećenik Nikola Rabljanin.¹² Nije ovaj odlomak psaltira, s kojim se bješe služio i Rafael Levaković i Ivan Tomko Marnavić, poznati potvarač, dao izraditi splitski nadbiskup, a prije ninski biskup, Teodozije. No on dokazuje opću vjeru u starinu glagolice.

Što Jelić govori pozivom na Račkoga, da su se još u X. vijeku, a pogotovo u XI. vijeku, samostani služili slovenskim jezikom u liturgiji dozvolom svete Stolice, osnovano je na kasnijim prepisima brevijara, misala i regula redovničkih.¹³

Treba naglasiti, da poslije one zabrane u XI. vijeku kroz sve vijekove do danas nikad nije uslijedila jedna zabrana ili osuda slovenskog bogoslužja od kompetentne crkvene strane. Osobito u diecezama Splita i Zadra se je očuvalo do danas kroz sve političke promjene. Kad je pod uticajem Venecije nastalo infiltriranje talijanskog elementa u dalmatinske gradove, u XVI. i u XVII. vijeku, kad je nastao dualizam jezični u gradovima, onda su počeli neki nadbiskupi splitski i zadarski ograničivati

¹² Jelić: *Fontes Glagolitici* I., str. 7.

¹³ *Id. ib.* str. 13.

porabu slovenskog jezika u stolnim crkvama. Ali ju ukinuti nisu se usudili. Prvi je izdao ograničenje u Splitu nadbiskup Bernardo Zane god. 1511.,¹⁴ a drugi nadbiskup Andrija Cornelio 1536.¹⁵ Nastojali su stjerati slovenski jezik iz gradskih crkava, gdje je do onda suvereno vladao, na sela. Jače su ga tjerali iz splitske katedrale nego li iz zadarske. Ali, kao što ga nisu istjerali iz zadarske stolne crkve tako ga nisu istjerali ni iz crkve sv. Dominija. Neke funkcije u nekim svečanim danima obavljale su se uvijek na hrvatskom jeziku.

Da ovo sve nije postojalo u Splitu i oko njega prije one zabrane u XI. vijeku, zar bi nekomu palo na pamet, da poslije zabrane i papine anateme, uvede hrvatski jezik u gradske crkve? Zar bi se ikada iko bio usudio uvesti i najmanju hrvatsku liturgičku funkciju u katedrale i druge gradske crkve, da pučanstvo gradova nije bilo hrvatsko? Nitko ne može uvesti jednu funkciju u crkvu nego svećenik, koji crkvi služi. Ako su pak uveli u gradske crkve slovensko bogoslužje, dokaz je da svećenstvo nije bilo latinsko, da građanstvo nije bilo latinsko nego hrvatsko.

Primjer Zadra je jači od primjera Splita.

Domaći i strani pisci su zabilježili činjenicu, da je Aleksandar III. god. 1177. dočekan u Zadru pjevanjem hrvatskim: *Immensis laudibus et canticis in eorum slavica lingua resonantibus*,¹⁶ neizmjernim pjesmama i popjevkama na njihovom slavenskom jeziku.

Na ploči uzidanoj za vječnu uspomenu toga događaja se ističe, da je svećenstvo dočekalo papu slavenskim pjesmama.¹⁷

¹⁴ Farlati: *Illyr. Sacr.* III., str. 431.

¹⁵ Id. *ib.* str. 446.

¹⁶ Jaffe: *Regesta roman pont.*, str. 770. Bianchi: *Zara cristiana* II., str. 131., 132.

¹⁷ Alendro III. *pont. opt. max. Anno MCLXXVII. super equum album Jaderam ingredienti Canticis illyricis a clero salutato sepulchrum s. Anastasiae invisenti et colenti aeternae laetitia monum. Zara cristiana I.*, str. 106. Kad ga je svećenstvo pozdravilo sa hrvatskom pjesmom, to je dokaz da svećenstvo nije poznavalo latinski jezik, niti ga je upotrebljavalo, inače barem iz uljudnosti i da se dodvori bilo bi ga pozdravilo latinski. Ovaj natpis dokazuje slavenstvo svećenstva zadarskoga jače od gornje vijesti in *eorum slavica lingua*. Jer dokazuje, da su popovi bili ne samo slaveni po nacionalitetu, nego da nisu ni poznavali latinski jezik.

Nije svećenstvo stolne crkve sv. Anastazije za ovu prigodu pošlo u Nin da nauči himne i laudes na slavenskom jeziku. Pisac spomenutog ulomka naglasuje dapače in eorum Sclavica lingua. U XII. vijeku, sto godina poslije sabora, na kojem bje zabranjena glogolica kao heretičko djelo, posred zadarske katedrale svećenstvo dočeka papu slavenskim pjesmama! Zar to nije dokaz, da se je u toj katedrali obavljala liturgija hrvatski?

Ako se ona nije obavljala od iskona, tko može misliti da je bila uvedena tek poslije spomenute zabrane i sinodalne anateme proti njoj?

Uz sve progone, koje je hrvatsko bogoslužje pretrpilo u Zadru i u dalmatinskim gradovima za 400-godišnje vladavine Venecije, ipak hrvatski jezik nije nikada bio posve izbačen iz gradskih katedrala, da u svim većim svečanostima jedan dio liturgije se je obavljao u stolnoj crkvi, a još više u drugim crkvama, na slavenskom jeziku.¹⁸ A jezik kao takav nije bio nikada osuđen.

Prvi je počeo stavljati ograničenja slavenskom jeziku u gradskim crkvama Zadra nadbiskup Valaresso god. 1460. On se ne osuđuje izdati općenitu zabranu, nego samo stavlja zapreke, naređujući, da svećenici »de Littera Sclava« moraju pitati njega za dozvolu, ako žele čitati misu, celebrare missarum solemniam, u kojoj gradskoj crkvi. Ali ni to nisu dužni učiniti u nekim crkvama i u nekim prigodama. A najmanje su dužni to činiti članovi kaptola, svećenici »de Littera Sclava«. Iz ovoga se jasno vidi, da su glagoljaši još u XV. vijeku sjedili u kanoničkim sjedalima u Zadru.

Svijest građanstva zadarskoga u pogledu hrvatskoga bogoslužja se je očitovala, kad su predali crkvu sv. Mihovila redovnicima sv. Franje. Uvjet je bio da se svečana služba Božja mora služiti na slavenskom jeziku.¹⁹

Nepobitna je činjenica, da su dalmatinski gradovi u prvom redu njihovo plemstvo i svećenstvo od IX. do XV. vijeka bili na-

¹⁸ Zara cristiana I., str. 132.

¹⁹ Zara cristiana I., str. 412.: Fu loro concessa la chiesa di san Michele arcangelo a condizione pero che non si potessero fare funzioni pubbliche in essa se non che in lingua illirica glagolitica.

cionalno izrazito hrvatski gradovi.²⁰ Još u vrijeme Marulićevo, sto godina poslije mletačke okupacije, rijetki su znali u Splitu drugi jezik osim hrvatskoga. Sam Marulić, onako plodan pisac na hrvatskom i latinskom jeziku, nije napisao na talijanskom jeziku ništa osim dodataka svojoj oporuci, i to na slaboj talijanštini. U popisu ondašnjih ličnih imena Kukuljević je našao 117 muških a 70 ženskih i 328 čisto hrvatskih prezimena.

Osim ovih čisto hrvatskih prezimena, koje navodi Kukuljević bilo je nekoliko starinskih plemićkih prezimena, ali već pohrvaćenih. Jedva je moglo biti po koje prezime nehrvatsko i to su bili doseljenici iz talijanskih gradova.²¹

Imena latinskog podrijetla u Dalmaciji, koja je sakupio Jireček, tako su malobrojna naprama hrvatskima, da jedva mogu biti uzeti u obzir.

Kroz dva vijeka, to jest od VII. do IX. vijeka i otporniji narodi proti asimilaciji nego li su Latini, bili bi podlegli velikoj asimilatornoj snazi hrvatskoga naroda. Ako se uvaži da su Hrvati bili gospoda, a Latini podarmljeni, da su bili brojniji od Latina, onda djelo asimilacije nije trebalo nekoliko vijekova, kako veli Jireček,²² dostatno je bilo, da izumre prva generacija urođenika.

(Nastavit će se.)

²⁰ Giovanni Giustiniani i Angjelo Diedo u drugoj polovici XVI. vijeka poslije službenog pohoda po Dalmaciji izvješćuju svoju vladu: I costumi spalatini sono tutti all'usanza schiava, la cui lingua materna e così dolce e vaga, che come dell'italiana la toska e il fiore, e la più nobile e migliore così della Dalmazia questa di Spalato tien il principato. (Ovo znači da je jezik u Splitu bio najkultiviraniji). Kukuljević: Stari hrvatski pisci. Izdanje Akademije g. 1869. Knj. I., str. X. uvoda.

²¹ Stari hrvatski pisci, knj. I., Uvod str. VIII.—XI.

²² J i r e č e k: Die Romanen in den Städten Dalmatiens I., str. 33.